

**Застосування практики
Європейського суду з
прав людини
в адміністративному
судочинстві**

Роздаткові матеріали

ISBN 978-966-2310-06-1

Авторка: **Фулей Тетяна Іванівна**, к.ю.н., начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та його удосконалення Національної школи суддів України.

Роздаткові матеріали підготовлені для проведення серії семінарів для суддів адміністративних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), організованих Координатором проектів ОБСЄ, Проектом ЄС Твінінг «Підвищення ефективності та якості управління адміністративних судів в Україні», Вищим адміністративним судом України та Національною школою суддів України.

У виданні наводяться основні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які є найбільш важливими при розгляді справ в порядку адміністративного судочинства, а також витяги з окремих рішень ЄСПЛ, які ілюструють конвенційні положення щодо права на справедливий суд (стаття 6), права власності (стаття 1 Першого протоколу), права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8), свободи думки, совісті і релігії (стаття 9), свободи вираження поглядів (стаття 10), свободи зібрань та об'єднань (стаття 11) та також права на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу до Конвенції). З метою обговорення найбільш актуальних питань правозастосування та підвищення інтерактивності навчання щодо окремих питань наводяться також ситуативні завдання (для обговорення в малих групах) та приклади з національної практики.

Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Роздаткові матеріали. – К.: ВАІТЕ, 2013. – 56 с.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Це видання здійснене за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені у цій публікації.

© Фулей Т.І., 2013
© Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2013

Зміст

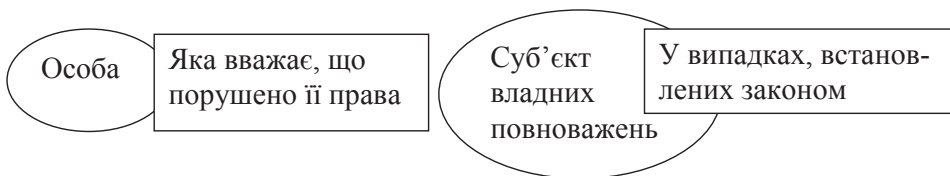
Право на справедливий суд (стаття 6 Конвенції)	4
Доступ до суду	4
Суд, встановлений законом	11
Незалежний і неупереджений розгляд.....	12
Рівність сторін у процесі, дослідження доказів	15
Публічність	19
Обґрунтованість рішень суду	22
Принцип юридичної визначеності	24
Право власності (стаття 1 Першого протоколу)	26
Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції.....	28
Вимоги до якості «закона»	28
Легітимна мета	29
«Необхідність у демократичному суспільстві». Застосування принципу пропорційності	30
Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції).....	33
Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції	33
Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці	37
Права, гарантовані статтями 9 та 11 Конвенції	40
Забезпечення свободи думки, совісті, релігії.....	40
Взаємозв'язок статей 9 та 11 щодо особливості діяльності релігійних організацій..	41
Реалізація прав, гарантованих статтею 9 Конвенції, без дискримінації	43
Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції).....	44
Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції	44
Мирні зібрання	44
Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці	46
Свобода об'єднань	47
Право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу)	48
Загальні принципи ст.3 Першого протоколу	48
Право висувати свою кандидатуру	48
Свобода вираження поглядів в контексті виборчих прав.....	50
Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції).....	52
Загальні положення статті 10 Конвенції	52
Витяги з найбільш резонансних рішень Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції.....	54

Право на справедливий суд (стаття 6 Конвенції)

Доступ до суду

Звернути увагу на:

- вимогу пункту 2 статті 6 КАСУ: «Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена» та вимоги доступу до суду в світлі рішень ЄСПЛ;
- положення статті 104 КАСУ – право на звернення:

- вимоги статті 105 (форма і зміст адміністративного позову) та 106 КАСУ (вимоги до позовної заяви) та практику ЄСПЛ щодо оцінки надмірної формалізованості вимог, які перешкоджають доступу до суду;
- вимогу пункту 2 статті 105 КАСУ (на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви»).

На думку Суду, було б немисливо, щоб стаття 6 п. 1 містила детальний опис наданих сторонам процесуальних гарантій в цивільних справах і не захищала би в першу чергу того, що дає можливість практично користуватися цими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються смислу, якщо немає прямого судового розгляду.

Справа **«Голдер проти Сполученого Королівства»** від 21 лютого 1975 року, Серія А, № 18

Звернути увагу на:

- доступ юридичний і фактичний, зокрема, в контексті спорів між юрисдикціями:

50. Суд нагадує свою практику, відповідно до якої пункт 1 статті 6 Конвенції закріплює "право на суд", в якому право на доступ до суду – право порушити провадження у судах щодо прав та обов'язків цивільного характеру – становить тільки один з його аспектів (див. рішення **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, Серія А, № 18, ст. 18, п. 36). Для того, щоб право на доступ до суду було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну

можливість оскаржити діяння, що становить втручання у її права (див. рішення «*Беллет проти Франції*» (*Bellet v. France*) від 4 грудня 1995 року, Серія А, N 333-Б, ст. 42, п. 36).

51. Суд знову повторює, що його завданням не є досліджувати питання, чи мають, зокрема у світлі статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суди загальної юрисдикції чи господарські (колишні арбітражні) суди компетенцію розглядати справу по суті, або встановлювати, якому з цих судів підсудний розгляд скарг заявника по суті. Суд зазначає, що заявник мав доступ до цих судів, проте жодний з них не розглянув по суті скарги заявника на неможливість користуватись церковною будівлею, оскільки вони вважали, що вони не мають юрисдикції розглядати такі питання, не дивлячись на те, що процедурні вимоги прийнятності було дотримано.

52. Більш того, державна виконавча служба та обласна державна адміністрація не змогли вирішити конфлікт між релігійними конфесіями та не могли допомогти релігійній громаді заявника вирішити спір з іншою релігійною організацією щодо використання церковної будівлі у селі Сосулівка, де була тільки одна культова будівля. Зокрема ці державні органи не вжили жодних ефективних заходів для виконання розпорядження Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 червня 1997 року та договору, який був укладений з релігійною організацією заявника 10 липня 1997 року, якими іншу релігійну конфесію було зобов'язано використовувати церковну будівлю спільно з релігійною організацією заявника. Це призвело до ситуації, коли релігійна організація заявника була змушена звернутись за судовим захистом своїх прав, проте безуспішно.

53. Суд вважає, що така ситуація прирівнюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду, яка гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції. Відповідно мало місце порушення цього положення. З цього випливає, що заперечення Уряду про невичерпання національних засобів юридичного захисту (див. пункт 43 рішення), раніше приєднані до розгляду справи по суті (див. пункт 45 рішення), повинні бути відхилені.

Рішення у справі «**Церква села Сосулівка проти України**» від 28 лютого 2008 року, заява № 37878/02.

- доступ до суду апеляційної інстанції:

53. Суд нагадує, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль в ньому апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі «*Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі*» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) від 26 липня 2005 року, заява № 39199/98, п. 62).

54. Суд зазначає, що заявник стверджував, що йому незаконно відмовили у доступі до апеляційного суду Запорізької області, який мав повноваження переглянути справу як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувались під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на невірне застосування закону судом першої інстанції. Тому Суд вважає, що, приймаючи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

56. Звертаючись до обставин справи, Суд зазначає, що чинні на той час положення статей 294 та 295 Цивільного процесуального кодексу від 1963 року передбачали «фільтр» апеляційних скарг на рішення та ухвали суду першої інстанції, який здійснювався тим же судом, який мав право вирішувати питання прийнятності скарги. Підставами визнання апеляційної скарги неподаною були недодержання вимог щодо її форми та змісту, неподання протягом встановленого строку та несплата судового мита.

57. Суд не піддає сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя. Проте, приймаючи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд приходить до висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті.

58. Зокрема, двома ухвалами, від 28 листопада 2002 року та 27 січня 2003 року, Жовтневий районний суд відклав апеляційні скарги заявника на рішення цього ж суду у зв'язку із невідповідністю скарг вимогам до форми та змісту. Незважаючи на те, що формально заявник міг подати апеляційну скаргу на ухвалу від 27 січня 2003 року, вона, однак, мала пройти через суд першої інстанції. Апеляційний суд Запорізької області не міг розглянути апеляційну скаргу заявника, доки Жовтневий районний суд не вирішить передати її на розгляд.

59. Уряд не зазначив про існування доступних у національній правовій системі гарантій проти можливих свавільних відмов передати апеляційну скаргу до апеляційного суду. Таким чином, Суд вважає, що судам першої інстанції надано неконтрольоване повноваження вирішувати, чи можна передати апеляційну скаргу на рішення цього ж суду до суду вищої інстанції. Така ситуація, ймовірно, може привести до того, що апеляційну скаргу ніколи не буде передано до суду вищої інстанції, що і мало місце у справі заявника.

60. Більш того, Суд звертає увагу на те, що заявник вніс зміни до апеляційної скарги для усунення недоліків, відповідно до вказівок суду та вимог законодавства. Судова ухвала, якою в передачі апеляційної скарги до вищої інстанції було відмовлено, виглядає занадто формалізованою та не відповідає самій меті розгляду на предмет прийнятності.

61. Ґрунтуючись на зазначеному вище, Суд доходить висновку, що заявнику було відмовлено в доступі до суду. Таким чином, Суд відхиляє зауваження Уряду щодо невичерпання національних заходів юридичного захисту та встановлює, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

62. Суд також зазначає, що з набранням чинності новим Цивільним процесуальним кодексом від 2005 року суди першої інстанції були позбавлені повноваження приймати рішення щодо прийнятності апеляційних скарг на свої рішення. Апеляційні суди здійснюють виключні повноваження розглядати апеляційні скарги щодо їх прийнятності та по суті.

Рішення у справі «**Воловік проти України**» від 6 грудня 2007 року, заява № 15123/03

- доступ до касаційної інстанції:

22. Суд нагадує, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду (див. рішення у справі *Golder v. the United Kingdom* від 21 лютого 1975 року, Серія А № 18, п. 36), не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак право доступу до суду не може бути обмежено таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями (див. рішення у справі *Guérin v. France* від 29 липня 1998 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V, р. 1867, § 37).

23. Правила регулювання строків для подання скарги, безумовно, має на меті забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності. Зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці правила будуть застосовані. У той же час такі правила в цілому або їх застосування не повинні перешкоджати сторонам використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі *Pérez de Rada Cavanilles v. Spain* від 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, р. 3255, § 45). Суд підкреслює, що оскільки питання стосується принципу юридичної визначеності, це піднімає не лише проблему трактування правових норм у звичайному сенсі, а також і проблему недоцільного формулювання процесуальних вимог, яке може перешкоджати розгляду позову щодо суті, тим самим спричиняючи порушення права на ефективний судовий захист (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *Miragall Escolano and others v. Spain*, заява № 38366/97, § 37, ECHR 2001-I; та у справі *Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic*, заява № 46129/99, § 51, ECHR 2002-IX).

24. Більш того, спосіб, у який стаття 6 застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них (див., наприклад, рішення у справі *Monnell and Morris v. the United Kingdom* від 2 березня 1987 року, Серія А № 115, р. 22, § 56, і рішення у справі *Helmers v. Sweden* від 29 жовтня 1991 року, Серія А № 212-A, р. 15, § 31); вимоги до прийнятності апеляції щодо суті закону мають бути більш жорсткими, ніж для звичайної апеляційної скарги (рішення у справі *Levages Prestations Services v. France* від 23 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-V, р. 1544, § 45).

25. Суд зазначає, що в цій справі заявниця подала касаційну скаргу після того, як її справа була вирішена в судах першої та апеляційної інстанції. Суд нагадує, що, як раніше зазначалося, касаційна скарга в українському цивільному процесі може розглядатися як ефективний судовий засіб в сенсі

п. 1 статті 35 Конвенції стосовно тих рішень судів нижчих інстанцій, які постановлено після 29 червня 2001 року, і тому мав би бути використаним (див. ухвалу у справі *Vorobyeva v. Ukraine* від 17 грудня 2002 року, заява № 27517/02). Такою була ситуація заявниці, коли рішення апеляційного суду було прийняте 27 лютого 2002 року.

26. Суд також зазначає, що клопотання заявниці щодо дозволу на касаційне оскарження було визнано неприйнятним на підставі того, що вона пропустила строк, визначений статтею 321 ЦПК. На думку Суду, як і у справі *Osu v. Italy* (заява № 36534/97, рішення від 11 червня 2002 року), необхідно дослідити, чи можна вважати перебіг строку прогнозованим з точки зору заявниці.

27. Суд не досліджує в цілому принцип негайного впливу процесуальних змін на позови, що розглядаються (див. раніше згадуване рішення *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, § 35). Цей принцип також підтверджувався у справі *Vorobyeva v. Ukraine* (раніше згадувана), де заявниця не використала судові засоби, які були введені, доки її позов ще розглядався.

28. Суд зазначає у даній справі, що за відсутності будь-яких перехідних чи таких, що мають зворотну силу, вимог у змінених положеннях заявниця могла обґрунтовано очікувати, що новий кінцевий строк буде перенесений на 4 травня 2002 року (через місяць після набуття змінами чинності). Суд вважає, що такий кінцевий строк був би передбачуваним для заявниці, оскільки вона мала б ще місяць, щоб подати свою апеляційну скаргу після набуття змінами чинності, навіть якщо цей новий кінцевий строк зменшив строк, передбачений старим ЦПК (тобто 27 травня 2002 року, через три місяці після проголошення рішення Вінницького апеляційного суду, на яке подавалась касаційна скарга).

29. Однак Суд звернув увагу, що жоден з вищезазначених кінцевих строків не був перевищений заявницею, яка подала касаційну скаргу 26 квітня 2002 року. Незважаючи на це, 29 квітня 2002 року Староміський районний суд відхилив скаргу заявниці як подану з пропуском строку на підставі нового закону від 4 квітня 2002 року. Це означає, що положення нового закону могли застосовуватись ретроспективно у справі заявниці, вимагаючи від заявниці подати касаційну скаргу протягом місяця після рішення апеляційного суду (тобто 27 березня 2002 року), до того як зміни до закону вступили в силу. Суд сумнівається, що за таких обставин рішення суду першої інстанції від 29 квітня 2002 року, яке було залишене без змін апеляційною та касаційною інстанцією, може вважатися прогнозованим відповідно до внутрішнього законодавства.

30. Суд нагадує, що ретроспективність цивільного законодавства категорично не заборонена нормами Конвенції і в даному випадку може бути застосована (див., *mutatis mutandis*, заява № 8531/79, рішення Комісії від 10 березня 1981 року, *Decisions and Reports* 23, с. 203-211). Тим не менше, коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб правового захисту має існувати з достатньою мірою певності (див. *Vorobyeva v. Ukraine*, згадана вище). У зв'язку з цим Суд дотримується думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушуватиме принцип юридичної визначеності і буде несумісним з нормами закону, якщо він позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно з положеннями п. 1 статті 35 Конвенції.

31. Суд, нарешті, зазначає, що природа процесуальних змін була покликана пришвидшити цивільний процес та зменшити його загальну тривалість. Немає підстав вважати, що у цій справі намір був подібним, як у справі *Brualla Gómez de la Torre*, тобто направлений на обмеження доступу до суду третьої інстанції певної категорії справ. Незважаючи на очевидно законну мету, на думку Суду, відхилення касаційної скарги заявниці не відповідало меті цих процесуальних змін.

Відповідно, у справі мало місце порушення п. 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Мельник проти України»** від 28 березня 2006 року, заява № 23436/03

33. Суд повторює, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

34. Норми, що регулюють строки подачі скарг, безсумнівно, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і юридичної визначеності. Зацікавлені особи мають розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані. У той же час такі норми та їх застосування не повинні перешкоджати учасникам провадження використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі *«Мельник проти України» (Melnyk v. Ukraine)*, заява № 23436/03, пункти 22–23, від 28 березня 2006 року).

35. Суд зазначає, що відповідно до усталеної практики Суду щодо України зазначені гарантії, закріплені в статті 6, є застосовними до провадження у суді касаційної інстанції як у цивільних, так і в адміністративних справах, незважаючи на їх українську класифікацію (див. рішення у справі *«Мельник проти України» (Melnyk v. Ukraine)*, № 23436/03, п. 25, від 28 березня 2006 року, та *«Каруна проти України» (Karuna v. Ukraine)*, зазначене вище).

36. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зауважує, що заявники мали доступ до суду касаційної інстанції в тому, що скарги дійшли як до Верховного Суду, так і до Вищого адміністративного суду. Однак їхні скарги не були розглянуті, оскільки Вищий адміністративний суд встановив, що вони були подані після закінчення строку на касаційне оскарження.

37. Хоча заявники стверджували, що рішення Вищого адміністративного суду України суперечили відповідним процесуальним нормам, Суд не вважає за необхідне досліджувати, чи належним чином застосовувались відповідні норми національним судом. Останній безумовно був більш компетентним тлумачити норми національного процесуального законодавства, зокрема ті, що стосуються процесуальних строків.

38. Суд також вважає, що немає необхідності визначати, чи повинні були заявники після набрання чинності Кодексом адміністративного судочинства 1 вересня 2005 року знати, що їхні справи розглядатимуть за нормами адміністративного права.

39. Важливим за цих обставин є той факт, що апеляційні суди розглянули справи заявників саме у порядку цивільного судочинства. Крім того, в їхніх рішеннях було чітко зазначено, що касаційна скарга має бути подана

до Верховного Суду протягом двох місяців, тобто протягом строку, передбаченого для оскарження новими нормами цивільного судочинства. Таким чином, апеляційні суди однозначно скерували заявників продовжувати їх справи в порядку цивільного судочинства. Навіть якщо зазначене в резолютивній частині судового рішення не можна вважати таким, що є обов'язковим для наступної інстанції, твердження апеляційних судів про те, що заявники мають два місяці для оскарження, було єдиним, на що вони могли спиратись, зокрема, з урахуванням того, що відповідні події відбувалися одразу після суттєвих змін у процесуальному законодавстві.

40. Беручи до уваги зазначене вище, Суд доходить висновку, що рішення Вищого адміністративного суду застосувати одномісячний строк у кожній справі, що призвело до відмови у розгляді по суті касаційних скарг заявників, не було пропорційним меті процесуального обмеження, про яке йдеться. Інший висновок був би надто формальним і суперечив би принципу практичного та ефективного застосування Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Християнська демократична народна партія проти Молдови (№ 2)» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova* (no. 2), заява № 25196/04, п. 25, від 2 лютого 2010 року).

41. Суд також визнає, що за таких обставин заявникам не можна дорікати за те, що вони не вимагали поновлення строку для подання касаційних скарг в адміністративних справах, оскільки вони діяли цілком відповідно до вказівок апеляційних судів, про які Вищий адміністративний суд знав або повинен був знати, коли ухвалював рішення щодо касаційних скарг заявників. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту, розгляд якого раніше було долучено до розгляду справи по суті (див. пункти 26 і 30 вище).

42. Отже, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Перетяка та Шереметьєв проти України»** від 21 грудня 2010 року, заява № 45783/05

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Андрієвська проти України» від 1 грудня 2011 року, заява № 34036/06 – у цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, враховуючи обставини справи та висновки у справі **«Буланов та Купчик проти України»**, що немає підстав вирішувати інакше, ніж в останній справі, і визнав порушення п.1. ст. 6 Конвенції щодо відсутності у заявників доступу до суду касаційної інстанції з огляду на те, що відмова Вищого адміністративного суду розглянути касаційні скарги заявників всупереч рішенням Верховного Суду України не тільки позбавила заявників доступу до суду, але й зневільювала авторитет судової влади.

Суд, встановлений законом

24. Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі *«Занд проти Австрії»*, що згадувалось раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

26. У цій справі Суд зазначає, що згідно зі статтею 111-18 Господарського процесуального кодексу Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі (див. пункт 12 рішення). Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом, що було підтверджено Урядом у його зауваженнях (див. п. 19 рішення). Суд також зазначає, що не було жодної іншої правової норми, яка б надавала повноваження Верховному Суду ухвалювати такого роду рішення. (...)

27. Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (див. рішення у справі *«Хуліо Боу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain)* (ухв.), № 14929/02, 13 травня 2003 року). Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

28. На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження.

29. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі *«Сокуренько і Стригун проти України»* від 20 липня 2006 року, заяви № 29458/04 та № 29465/04.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«ТОВ «Базальт-Імпекс» проти України» від 1 грудня 2011 року, заява № 39051/07 – у ньому ЄСПЛ зауважив, що всупереч ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Верховний Суд України проігнорував висновки Європейського суду, викладені у рішенні у справі *«Сокуренько і Стригун проти України»*, яке на час провадження у справі заявника вже було

перекладено українською мовою і надруковано в офіційному юридичному виданні.

28. Суд вважає, що у цій справі факти та правові обставини є ідентичними з тими, що вже розглядалися Судом у рішенні «*Сокурєнко та Стригун проти України*» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20 липня 2006 року, заяви №№ 29458/04 та 29465/04). Суд не знаходить підстав відхилятися від своєї попередньої практики та вважає, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Верітас проти України**» від 13 листопада 2008 року, заява № 39157/02.

Незалежний і неупереджений розгляд

Звернути увагу на:

- тлумачення понять «незалежний» і «безсторонній» суд;
- критерії неупередженості (безсторонності):
 - суб'єктивний – беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі;
 - об'єктивний – визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності;
- гарантії щодо зовнішнього тиску;
- участь судді в декількох стадіях процесу;
- наявність чи відсутність особистої заінтересованості судді:

... при вирішенні того, чи є у цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був небезсторонній, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним же є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими.

рішення у справі «**Ветштайн проти Швейцарії**», п. 44; та рішення у справі «**Ферантелі та Сантанжело проти Італії**» від 7 серпня 1996 року, п. 58

... голова Артемівського суду, який одноособово розглядав справу заявниці у суді першої інстанції та чиї рішення були залишені без змін судами вищих інстанцій, просив та безоплатно отримував майно від Компанії-відповідача. На думку Суду, за цих обставин побоювання заявниці щодо небезсторонності голови можна вважати об'єктивно виправданими, незважаючи на той факт, що Артемівський суд задовольнив одну із скарг заявниці. Більше того, суди вищих інстанцій, розглядаючи скарги заявниці, не взяли до уваги її твердження щодо цього питання.

Рішення у справі «**Білуха проти України**», п. 54.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Совтрансавто-Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 року, заява № 48553/99 – в цьому рішенні ЄСПЛ, беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади у судовий розгляд, роль протесту у цьому провадженні, дійшов висновку, що право заявника на розгляд його справи справедливо і відкрито безстороннім і незалежним судом в сенсі статті 6 п. 1 Конвенції в світлі принципів верховенства права та правової певності було порушено.

«Агрокомплекс» проти України» від 6 жовтня 2011 року, заява № 23465/03 – у ньому ЄСПЛ встановив наявність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю безсторонності та незалежності національних судів, які розглядали справу компанії-заявника, з огляду на те, що з боку керівництва Вищого арбітражного суду здійснювався відкритий вплив на перебіг судового процесу в справі, що суперечить принципу судової незалежності.

«Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11 – в цьому рішенні ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності ВРЮ з огляду на об'єктивні (процедура формування та персональний склад ВРЮ) та суб'єктивні (особиста упередженість членів ВРЮ) критерії.

Процедуру формування ВРЮ Європейський суд визнав такою, що не відповідає Конвенції, оскільки на той час більшість членів ВРЮ призначалась органами законодавчої та виконавчої влади. Щодо її персонального складу ЄСПЛ вказав, що Міністр юстиції та Генеральний прокурор, які матеріально, ієрархічно та адміністративно залежні від основного місця роботи, не можуть вважатись незалежними та безсторонніми, а останній, окрім того, очолює систему органів прокуратури, представники якої беруть участь у розгляді суддями справ, що створює загрозу порушення вимоги безсторонності як суддями при розгляді справ, так і Генеральним прокурором - щодо тих суддів, чії рішення він не підтримує. Останній довід також стосується тих членів ВРЮ, які призначаються конференцією працівників прокуратури України.

Щодо особистої упередженості членів ВРЮ Європейський суд зазначив, що оскільки члени ВРЮ пан Р.К та пан В.К. спершу проводили перевірки у справі про звільнення заявника, а у подальшому брали участь у прийнятті відповідних рішень, зокрема пан В.К. – у ролі головуєчого на засіданні ВРЮ, вони не можуть вважатись безсторонніми. Крім того, не може вважатись безстороннім пан С.К., який як Голова парламентського комітету не забезпечив заявнику можливості прийняття ним присяги члена ВРЮ, а також висловив нехвальну думку про провадження у

справі за позовом заявника щодо процедури обрання суддів на адміністративні посади, хоча прямо не критикував дії самого заявника.

Європейський суд також встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності розгляду справи заявника парламентом України з огляду на те, що:

- розгляд справи про звільнення судді законодавчим органом слугував надмірній політизації процесу та свідчив про його невідповідність принципу поділу влади;
- він головним чином зводився до висловлення загальних думок на підставі попередніх висновків ВРЮ та парламентського комітету та ухвалення обов'язкового рішення народними депутатами, які не обов'язково є фахівцями у галузі права, здатними вирішувати складні питання фактів і права;
- деякі членів парламентського комітету, зокрема пан С.К., були одночасно членами ВРЮ та брали участь в ініціюванні, а потім - у розгляді справи заявника в обох цих органах, та не мали законодавчо забезпеченої можливості самовідводу, а отже не могли вважатись безсторонніми.

У контексті порушення п.1 ст. 6 Конвенції Європейський суд також зазначив, що перегляд ВАСУ рішення про звільнення заявника не був достатнім та не забезпечив виправлення допущених порушень, оскільки ВАСУ:

- не мав повноважень скасувати рішення щодо звільнення, а лише міг визнати їх незаконними, що створює невизначеність щодо юридичних наслідків такого визнання;
- не розглянув з належною ретельністю важливі аргументи заявника, зокрема щодо відсутності безсторонності членів ВРЮ та парламентського комітету;
- не оцінив доводів заявника щодо незаконності процедури голосування у ВРУ, розтлумачивши їх як такі, що мають бути розглянуті Конституційним судом України.

Крім того, Європейський суд зазначив, що оскільки судді ВАСУ також підпадали під дисциплінарну юрисдикцію ВРЮ, вони не були незалежними та безсторонніми, розглядаючи справу, стороною якої була ВРЮ, що також становить порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Порушення принципу юридичної визначеності, передбаченого п.1 ст. ст. 6 Конвенції, було констатоване Європейським судом з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги.

Крім того, порушення цього принципу було визнане Європейським судом у зв'язку з недотриманням встановленої законодавством процедури особистого голосування народних депутатів.

Розглянувши справу, Європейський суд також визнав, що ані створення палати ВАСУ, яка розглядала справу заявника, ані визначення її складу не були легітимними, оскільки здійснювались Головою ВАСУ, строк повноважень якого сплив, а отже, це не був «суд, встановлений законом» у розумінні п.1 ст. 6 Конвенції.

Рівність сторін у процесі, дослідження доказів

Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно до другої сторони.

Рішення у справах «**Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands**» від 27 жовтня 1993 р., п. 33, та «**Ankerl v. Switzerland**» від 23 жовтня 1996 р., п. 38).

Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них.

Рішення у справі «**Ruiz-Mateos проти Іспанії**», п. 63

Звернути увагу, що рівність засобів включає:

- розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону в суттєво менш сприятливе ніж іншу сторону;

26. Суд нагадує, що принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом (див., серед інших рішень та *mutatis mutandis*, "Кресс проти Франції" (*Kress v. France*), [GC], № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; "Ф.С.Б. проти Італії" (*F.C.B. v. Italy*) від 28 серпня 1991 року, Серія А № 208-В, п. 33; "Т. проти Італії" (*T. v. Italy*) від 12 жовтня 1992 року, Серія А № 245-С, п. 26; та "Кайя проти Австрії" (*Kaya v. Austria*), № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року).

27. Суд зауважує, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі в адміністративному провадженні, незважаючи на те, що національні відповідні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. У своєму рішенні національний суд зазначив, що заявника було повідомлено про судові засідання, проте документів, які б підтверджували отримання заявником такого повідомлення, немає. Навпаки, як вбачається з матеріалів справи, зокрема з листа Департаменту з питань виконання покарань до Секретаріату Урядового уповноваженого (див. пункт 10 вище), доказів отримання у належний час заявником судових повісток чи повідомлень

щодо цього провадження немає. Крім того, попри чітке питання Суду, Уряд не надав інформацію щодо практичної можливості заявника бути присутнім на судових засіданнях, зокрема за його власним клопотанням, з урахуванням того, що заявник відбував покарання за вироком суду за тяжкий злочин.

28. Також Суд звертає увагу на твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за порушення митних правил, оскільки він знаходився у місцях позбавлення волі та не міг виконати своє зобов'язання щодо вивезення автомобіля. Національні органи влади не проаналізували ці обставини за власною ініціативою та не надали можливості заявнику порушити це питання. Замість цього національні органи перекваліфікували дії заявника на інше правопорушення – втрата майна, яке перебуває під митним контролем. Крім того, із наявних матеріалів справи не вбачається, що національні суди намагались з'ясувати, що сталося із транспортним засобом або, що було б доречним за обставин справи, запитати у заявника, що сталося з автомобілем та про його місцезнаходження. Замість цього суд просто зазначив, що місцезнаходження транспортного засобу невідоме.

29. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядається, важливі процесуальні гарантії були відсутні та що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливості провадження.

Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Надточій проти України»** від 15 травня 2008 року, заява № 7460/03.

- фактичну змагальність;
- процесуальна рівність;
- дослідження доказів, законність методів одержання доказів;
- мотивування рішень;

42. Суд нагадує, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватись в світлі обставин кожної справи (див. рішення *«Руїз Торіха проти Іспанії»* (Ruiz Torija et Hiro Balani c. Espagne) від 9 грудня 1994). Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних (рішення *«Артико проти Італії»* (Artico c. Italie) від 13 травня 1980). Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом (див. *«Дюлоранс проти Франції»* (Dulaurans c. France), по 34553/97, п. 33, від 21 березня 2000; *«Донадзе проти Грузії»* заява № 74644/01, пп. 32 та 35, від 7 березня 2006).

43. У даній справі заявнику довелося доводити в судах, що серветку було введено під час операції в Центрі-відповідачі та залишено в сечовому міхурі. Тому для вирішення справ такого типу медичний експертний висновок, безперечно, має вирішальне значення (див. *«Огусто проти Франції»* (Augusto c. France), № 71665/01, п. 50, від 11 січня 2007;

«Мантованеллі проти Франції» (*Mantovanelli c. France*), рішення від 18 березня 1997). В даній справі експертний висновок (див. пункт 19 рішення) чітко визначив дві умови для проведення операції на сечовому міхурі без застосування серветок. Також стосовно введення серветки в міхур висновок встановив баланс ймовірностей, що свідчить на користь тверджень заявника. Зокрема, згідно з висновком, більш ймовірним є те, що серветку було введено до сечового міхура під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; малоймовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за виключенням випадку, коли тампонування здійснено з тиском.

44. Суд зазначає, що в справі під час судового засідання було обговорено та медичними експертами та судами розглянуто дві версії введення серветки, а саме: операційним шляхом та шляхом перев'язок вдома. Суд зазначає, що експертний висновок встановив єдину умову введення серветки під час перев'язок: тампонування свища, здійсненого під значним тиском та за допомогою якогось предмета. Суд зазначає, що суд заслухав двох лікарів-урологів, які лікували заявника в період між двома операціями (див. пункти 16–18 рішення). Ці лікарі, описуючи процедуру перев'язування, не згадали про тампонування. Крім того, вони зазначили, що серветки, використовувані для перев'язок, загалом були у формі «панталонів». Проте серветка, знайдена в сечовому міхурі заявника, являла собою шматок складеної марлі. З цього приводу лікарі підкреслили, що серветка була з матеріалу, який використовувався під час хірургічних операцій.

45. Суд зазначає, що в своїх позовних заявах заявник чітко посилався на свідчення лікарів, пропонуючи суддям вирішити питання, чи мало місце тампонування сечового міхура під час перев'язок. Проте суди не задовольнили такі вимоги заявника, ні в будь-який інший спосіб не прокоментували свідчення лікарів. Проте, щодо «введення стороннього тіла в сечовий міхур заявника під час операції в Центрі...» суди обмежилися констатацією того, «що є інші засоби введення стороннього тіла в цей орган, навіть якщо вони є малоймовірними». Суд вважає, що судові рішення не містять жодного натяку на будь-яку перешкоду, яка перешкоджала судам детальніше розглянути справу в напрямі, зазначеному заявником. Зокрема, суди не встановили, що експертний медичний висновок є неповним та не містить суттєвої інформації.

46. Суд вважає, що довод заявника стосовно відсутності тампонування, який базується на свідченнях лікарів-урологів, був якщо не вирішальним, то принаймні дуже важливим для вирішення спору, та вимагав, таким чином, особливої та чіткої реакції судів. За відсутності будь-якої реакції на такий аргумент Суд вважає, що українські судові органи не забезпечили заявнику право на справедливий судовий розгляд в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції.

47. Таким чином, мало місце порушення цього положення.

Рішення у справі «**Бендерський проти України**» від 15 листопада 2007 року, заява № 22750/02.

- неможливість втручання в порядок оскарження осіб, які не беруть участі в справі і права та інтереси яких на зачіпаються (зокрема, органів прокуратури в інтересах держави чи третіх осіб);
- неможливість скасування остаточних судових рішень та ін.

44. Ця справа стосується рішення щодо нового розгляду справи, провадження у якій було закінчено остаточним рішенням, у зв'язку з нововиявленими обставинами на вимогу сторони провадження. Така процедура сама по собі не суперечить принципів юридичної визначеності в тій мірі, в якій вона використовується для виправлення помилок правосуддя (див. рішення від 18 листопада 2004 року у справі «*Праведная проти Росії*» (*Pravednaya v. Russia*), № 69529/01, пп. 27–28, та рішення від 6 грудня 2005 року у справі «*Попов проти Молдови*» № 2 (*Popov v. Moldova* № 2), № 19960/04, п. 46). Однак, Суд повинен визначити, чи була така процедура застосована у спосіб, сумісний зі статтею 6 Конвенції.

45. Суд зазначає, що рішення суду від 5 квітня 2000 року не було оскаржено і стало остаточним. Понад сім років після цього той же суд скасував це рішення у зв'язку з тим, що експертний висновок, на якому воно ґрунтувалося, було підготовлено експертами, які діяли як приватні особи. Суд дійшов висновку, що Асоціація як сторона провадження не знала про цей факт у 2000 році і не могла знати про нього до 2006 року.

46. Хоча саме національні суди оцінюють факти та надані їм докази (див., наприклад, рішення у справі «*Гарсія Руїс проти Іспанії*» [ВП], № 30544/96, п. 28), Суд вважає, що такий висновок є сумнівним. Зокрема, Суд зазначає, що відсутність у висновку від 5 серпня 1999 року печатки та реєстраційного номеру Бюро не приховувалась від суду або сторін протягом першого розгляду справи.

47. У будь-якому разі Суд вважає, що ситуація не вимагала такого грубого втручання у остаточне рішення суду. Немає жодних підстав вважати, що воно стосувалося серйозного порушення процесуальних норм. Також не стверджувалось, що висновок був «завідомо неправильним». Навпаки, місцевий відділ міліції відмовив у порушенні кримінальної справи за заявою голови Асоціації щодо вчинення злочину експертами, які готували висновок (див. пункт 14 рішення), у зв'язку з її необґрунтованістю.

48. Тому Суд вважає, що скасування судового рішення від 5 квітня 2000 року було невинуватим, а тому мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Желтяков проти України**» від 9 червня 2011 року, заява № 4994/04.

Звернути увагу на:

- особливості адміністративного судочинства щодо можливості суду встановлювати обставини в адміністративній справі на підставі не лише доказів, зібраних сторонами або за їхньою ініціативою, а й доказів, зібраних судом з власної ініціативи (п. 5 ст. 11, п. 2 ст. 69, п. 5 ст. 71 КАСУ)
- ст. 49 КАСУ та процесуальні можливості сторін, нею передбачені.

Публічність

55. Що стосується скарги заявниці про те, що розгляд її справи не був публічним, Суд повторює, що проведення публічних судових засідань є основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справі *«Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria)*, заява № 35115/97, п. 27, ECHR 2000-XII). Проте, право на публічний судовий розгляд підлягає обмеженням, викладеним у другому реченні пункту 1 статті 6 Конвенції.

56. Суд зазначає, що хоча доступ громадськості до судового розгляду, про який йдеться, формально не був обмежений, обставини, за яких він відбувся, були очевидною перешкодою його публічності. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання.

57. Враховуючи пояснення, надане Тростянецьким районним судом в його постанові від 6 листопада 2000 року, вбачається, що розгляд справи був здійснений у приміщенні диспансеру для того, щоб забезпечити судовий розгляд справи заявниці, чия присутність за законодавством України була обов'язковою, у двомісячний термін, встановлений Кодексом України про адміністративні порушення (див. пункт 26 рішення). Проте, Суд зазначає, що національне законодавство передбачає, що особу, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, може бути піддано примусовому приводу в суд міліцією (див. пункт 29 рішення).

58. Хоча вибір найбільш доцільного способу врегулювання ситуацій, коли особа, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, не з'являється до суду, належить саме національним судам, Суд вважає, що заходи, до яких у цій справі вдався суд, які обмежили право заявниці на публічний розгляд її справи, не були «суворо необхідні» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

59. Відповідно в цій справі мало місце порушення зазначеного положення у зв'язку з відсутністю публічного розгляду справи заявниці.

Рішення у справі *«Лучанінова проти України»* від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02.

Звернути увагу на:

- повідомлення про час і місце слухання справи:

39. Суд вважає малоімовірним, що 27 липня 2000 року заявник отримав повідомлення про дату та час слухання, оскільки лише у цей день Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська прийняв касаційну скаргу (ця ухвала стала остаточною через 10 днів). Більше того, слухання справи відбулось 14 серпня 2000 року у Дніпропетровському обласному суді без встановлення, чи було заявнику належним чином направлено повідомлення від 27 липня 2000 року. Проте Суд зауважує, що не було надано ні копії

повідомлення про доставку, ні іншого повідомлення чи рішення, яке б передбачало невикористання цього поштового методу. Фактично, Уряд не надав жодних доказів того, що повідомлення було відправлене. Так само, як Уряд не продемонстрував, що воно було отримане заявником певного дня, що надало б йому чи його адвокату можливість підготуватись до слухання.

40. Суд вирішує, що заходи повідомлення у цій справі не були достатньою мірою забезпечені і, таким чином, заявник був позбавлений можливості надати свої аргументи під час публічного слухання у Дніпропетровському обласному суді. На думку Суду, це слухання було важливим, беручи до уваги той факт, що відповідачем у цій справі був заступник голови цього суду.

41. Суд вирішує таким чином, що тут було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції з огляду на відмову національних органів повідомити заявника про дату та час слухання у цій справі.

Рішення у справі **«Стрижак та інші проти України»** від 8 листопада 2005 року, заява № 72269/01.

Звернути увагу на такі права:

- особа, яка захищає приватні права, повинна: бути фактично повідомлена зрозумілою їй мовою про час і місце судового засідання; мати можливість захищати свої права особисто або через своїх представників, а також одержати допомогу перекладачів; вільно надавати докази, що підтверджують її права. При цьому ЄСПЛ наполягає на позиції, що фактичні обставини справи повинні розглядатися тільки у присутності сторін та інших зацікавлених осіб. Водночас обговорення судом питань права можливе і за відсутності сторін.
- додержання вимоги публічності є обов'язковим на стадії винесення вмотивованого судового рішення. Це не слід приймати як вимогу оприлюднення рішення у всіх випадках, проте необхідно дотримуватися відповідної відкритості. Зокрема, передача до канцелярії рішення суду, з яким зацікавлена особа може там ознайомитись, може бути достатньою (рішення у справі **«Претто та інші проти Італії»** від 8 грудня 1983 р.).

21. Публічний характер судочинства, про який йде мова в статті 6 п.1, захищає сторони від таємного вчинення правосуддя поза контролем з боку громадськості; він служить одним із способів забезпечення довір'я до судів, як вищих, так і нижчих. Зробивши відправлення правосуддя прозорим, він сприяє досягненню цілей статті 6 п.1, а саме, справедливості судового розгляду, гарантія якого є одним із основоположних принципів усякого демократичного суспільства в смислі даної Конвенції (див. рішення по справі *Голдер*).

22. Всі держави-члени Ради Європи визнають принцип публічності, але їх законодавчі системи і судова практика показують певні відмінності щодо об'єму та способу його реалізації як стосовно до проведення слухань, так і

оголошення судових рішень. Формальний аспект питання має, однак, другорядне значення у порівнянні з метою, котра лежить в основі вимоги публічності, передбаченого статтею 6 п.1. Важливе місце, котре займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд, змушує Суд з метою контролю, котрий він повинен здійснювати в даній галузі, уважно аналізувати конкретні судові процедури (справа *Адольфа* від 26 березня 1982 р., п.30).

24. У відповідності зі ст.133 ЦПК Італії рішення Касаційного суду було депоноване в канцелярії суду з направленням сторонами письмового повідомлення про зміст резолютивної частини рішення; воно не було оголошено у відкритому засіданні суду.

25. Термін, що використаний у другому реченні статті 6 п.1 – “судове рішення оголошується публічно”, – здавалося б, передбачає, щоб вимагається зачитати рішення вголос. Навіть відмінності французького тексту (“rendu” – оголошено) і англійського (“pronounced” – проголошено, произнесено) не змінюють цього враження. На перший погляд стаття 6 п.1 Європейської Конвенції виглядає більш строго, ніж стаття 14 п.1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, котра передбачає, що судові рішення повинні бути публічними (“shall be made public”, “sera public”).

26. Проте в багатьох державах-членах РЄ склалися традиції застосовувати інші засоби, окрім читання вголос, для оголошення рішення всіх чи частини своїх судів, і особливо касаційних судів, наприклад, депонування в канцелярії, доступній для публіки. Автори Конвенції не могли пройти мимо цієї обставини, хоча це не відображено у підготовчих матеріалах настільки ж чітко, як в підготовчих матеріалах вищезгаданого Міжнародного пакту 1966 р. Тому суд зв'язаний текстуальним тлумаченням. Він вважає, що в усіх випадках форма оголошення судового рішення повинна оцінюватися у відповідності з внутрішнім правом держави-відповідача у світлі особливостей його системи судочинства, з врахуванням предмету і мети статті 6 п.1.

27. Для того, щоб визначити, чи відповідав вимогам статті 6 п.1 спосіб, використаний Касаційним судом, необхідно прийняти до уваги весь хід судочинства, з врахуванням предмету і мети статті 6 п.1. Ця роль обмежилась розглядом скарги з питань права на рішення Апеляційного суду Венеції. Касаційний суд не вирішує сам спір по суті, він може або відхилити скаргу, чи, навпаки, відмінити попереднє рішення і повернути справу на новий розгляд. Провівши публічні слухання, Касаційний суд пішов по першому шляху. Таким чином, рішення Апеляційного суду Венеції стало кінцевим. Це рішення апеляційного суду також було оголошене шляхом депонування в канцелярії суду.

Що стосується рішення Касаційного суду, то депонування цього рішення в канцелярії цього суду задовольняє вимогам статті 6. Однак цей висновок не може бути автоматично поширений на рішення Апеляційного суду в силу відмінності цих двох судів в судовій системі. Касаційний суд прийняв своє рішення, провівши публічні слухання, і хоча рішення, що відхиляє скаргу, не було публічно оголошене, кожен міг ознайомитися з ним чи отримати його копію, звернувшись в канцелярію суду.

На думку Суду, мета, що переслідується суддею 6 п.1, в цьому контексті – а саме забезпечити публічний контроль за судовою владою і тим самим

гарантувати справедливий судовий розгляд – цілком досягнуте, принаймні в тому, що стосується касаційного судочинства, шляхом депонування рішення; це робить загальнодоступним його повний текст тією ж мірою, як і публічно його проголошення, тим більше що останнє нерідко обмежується лише резолютивною частиною.

28. Тому відсутність публічного оголошення рішення Касаційного суду в даному випадку не порушує Конвенції.

Рішення у справі «**Претто та інші проти Італії**» від 8 грудня 1983 р.

Обґрунтованість рішень суду

Рішення судів повинні достатнім чином містити мотиви, на яких вони базуються для того, щоб засвідчити, що сторони були заслухані, та для того, щоб забезпечити нагляд громадськості за здійсненням правосуддя

Рішення у справі «**Hirvisaari v. Finland**» від 27 вересня 2001 р., п. 30.

Однак, статтю 6 п. 1 не можна розуміти як таку, що вимагає пояснень детальної відповіді на кожний аргумент сторін. Відповідно, питання, чи дотримався суд свого обов'язку обґрунтовувати рішення може розглядатися лише в світлі обставин кожної справи

Рішення у справі «**Ruiz Torija v. Spain**» від 9 грудня 1994 р., п. 29.

25. У цій справі заявниця зверталась до національних судів з вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. Заявниця посилалася, зокрема, на положення статті 46 Конституції, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилання у кожній судовій інстанції. Не у компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свої зобов'язання щодо пункту 1 статті 6 Конвенції.

Відповідно було порушення цього положення.

Рішення у справі «**Проніна проти України**» від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00.

58. Суд повторює, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення (див. рішення у справі «**Puig Torixa проти Іспанії**» (*Ruiz Torija v. Spain*) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 303А, п. 29). Хоча національний суд має певну свободу

розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (див. рішення у справі «Суомінен проти Фінляндії» (*Suominen v. Finland*), № 37801/97, п. 36, від 1 липня 2003 року). Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищестоящою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль здійснення правосуддя (див. рішення у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (*Hirvisaari v. Finland*), № 49684/99, п. 30, від 27 вересня 2001 року).

59. Повертаючись до обставин справи, яка розглядається, Суд повторює, що у своєму рішенні від 29 січня 2003 року Святошинський суд визнав, що до початку робіт з реконструкції горища будинок належав на праві спільної власності заявникам, разом з іншими власниками квартир, та органу місцевого самоврядування. Водночас він зазначив, що орган місцевого самоврядування одноосібно і без згоди заявників мав право розпоряджатися мансардним поверхом, оскільки він був єдиним власником будинку. Із тексту цього судового рішення не вбачається, що після реконструкції горища заявників позбавили прав спільного володіння або що з якихось підстав вони втратили ці права. Не пояснено, чому заявники вважалися співвласниками будинку в контексті реконструкції горища, але не вважалися такими в контексті передачі права на мансардний поверх.

60. Рішення апеляційного суду м. Києва від 14 квітня 2003 року з цього приводу нічого не прояснило. Навіть якщо припустити, враховуючи посилання суду на статтю 119 Цивільного кодексу України, що мансардний поверх — як частина будинку, побудована без участі заявників, не належить до спільної власності, залишається незрозумілим, на яких законодавчих підставах було припинено майнові права заявників на горище. Апеляційний суд не прокоментував того факту, що в статті 119 йдеться про роботи, виконані за рахунок одного із співвласників та за згодою решти співвласників, а у цій справі реконструкцію було проведено за рахунок третьої особи, якій один із співвласників (орган місцевого самоврядування) одноособово і всупереч волі інших співвласників наперед пообіцяв надати право на реконструйоване приміщення. Більше того, з аргументації цього рішення не видно, чи підтримав апеляційний суд висновки суду першої інстанції за статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно права власності органу місцевого самоврядування на будинок як такий, чи вирішив, що заявники володіють на праві спільної власності будинком, але не мансардним поверхом.

61. За цих обставин Суд визнає, що національні суди належним чином не обґрунтували свої рішення.

62. Отже, у зв'язку з цим мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Серявін та інші проти України**» від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04.

Принцип юридичної визначеності

33. Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареську проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], № 28342/95, п. 61, *ECHR* 1999-VII).

34. Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata* (див. там же, п. 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (див. справу «Рябих проти Росії» (*Ryabikh v. Russia*), № 52854/99, п. 52, *ECHR* 2003-IX). Отже, у справі, що розглядається, Суд має визначити, чи органи влади здійснювали свої повноваження порушити та провести екстраординарну процедуру перегляду судової постанови таким чином, щоб забезпечити, наскільки це можливо, справедливу рівновагу між інтересами відповідної особи та необхідністю підтримання ефективності системи судочинства (див., *mutatis mutandis*, справи «Нікітін проти Росії» (*Nikitin v. Russia*), № 50178/99, п. 57, *ECHR* 2004-VIII, та «Савінський проти України» (*Savinskiy v. Ukraine*), № 6965/02, п. 23, від 28 лютого 2006 року).

35. Повертаючись до обставин справи, що розглядається, Суд зауважує, що згідно з положеннями Кодексу про адміністративні правопорушення постанови судів про накладення адміністративного стягнення не підлягали оскарженню у звичайному апеляційному та касаційному порядку. У цьому зв'язку Суд нагадує, що він уже визнавав порушення статті 2 Протоколу № 7 з огляду на відсутність ефективної процедури оскарження в адміністративних справах (див. справу «Гурепка проти України» (*Gurepka v. Ukraine*), № 61406/00, пп. 57–62, від 6 вересня 2005 року). Далі Суд зазначає, що Голова Верховного Суду скасував судову постанову від 23 жовтня 2000 року за результатами перегляду відповідно до статті 294 Кодексу про адміністративні правопорушення, прямо пославшись у своєму рішенні, зокрема, і на цю статтю. Отже, доводи Уряду стосовно того, що справа заявника була переглянута Верховним Судом відповідно до процедури касаційного оскарження, відхиляються.

36. Суд бере до уваги те, що згаданий вище перегляд справи міг ініціюватися або з огляду на протест, внесений прокурором, або з огляду на клопотання, подане головою суду вищого рівня. Тобто така процедура не була безпосередньо доступною для сторони у справі, оскільки цій

стороні дозволялося лише звернутися до відповідних посадових осіб з проханням переглянути справу. Повноваження з перегляду судових постанов за цією процедурою не обмежувалися в часі і не залежали від наявності особливих підстав, тому остаточні та обов'язкові до виконання судові рішення могли бути поставлені під сумнів у будь-який час. Отже, в умовах такої процедури перегляду принцип юридичної визначеності опинився в надзвичайно вразливому становищі.

37. Суд далі зауважив, що з матеріалів у справі не видно, що існували будь-які «вагомі та непереборні обставини», які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову від 23 жовтня 2000 року було переглянуто і скасовано. Видається, що єдиною причиною була необхідність перегляду справи заявника у світлі іншого закону, а це означає, що такий перегляд був замаскованим оскарженням. Отже, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності.

38. Зважаючи на наведені вище міркування, Суд доходить висновку, що відновлення провадження у справі заявника та її перегляд, за результатами якого судову постанову від 23 жовтня 2000 року було скасовано, порушило принцип юридичної визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Христов проти України**» від 19 лютого 2009 року,
заява № 24465/04.

Право власності (стаття 1 Першого протоколу)

Звернути увагу на:

- структуру статті 1 Першого протоколу, а саме «три норми»:

Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій.

Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм.

Рішення у справі **«Спорронґ і Льоннрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, Серія А, № 52

- зміст поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції, зокрема, що «майном» охоплюються, наприклад, кошти/присуджені суми, належні до виплати заявникам на підставі остаточного і обов'язкового до виконання арбітражного (*«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції»* від 21 листопада 1994 р, заява № 13427/87) чи судового рішення (*«Бурдов проти Росії»* (від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00); «правомірні очікування» / «законні сподівання» вчиняти певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад, правомірні сподівання бути здатним здійснювати запланований розвиток території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (*«Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії»* від 23 жовтня 1991 р. заява № 12742/87) та інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема, необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа *«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції»* від 7 липня 1989 року, серія А, № 159).
- право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу та тлумачення ЄСПЛ «суспільного інтересу»;
- умови виправданості втручання у право власності: втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно переслідує легітимну мету в суспільних інтересах;
- втручання в право безперешкодного користування своїм майном також **передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини.**

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції» від 21 листопада 1994 р., заява № 13427/87 – позбавлення власності без належної компенсації;

«Тре Тракторер Актіболаг проти Швеції» від 7 липня 1989 року, серія А, № 159 – позбавлення ліцензії, необхідної для здійснення підприємницької діяльності;

«Бурдов проти Росії» від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00 неможливість одержати належні до виплати суми;

«Еліа СРЛ проти Італії» від 2 серпня 2001 р., заява № 37710/97 – заборона будівництва на земельній ділянці упродовж багатьох років, накладена у зв'язку з майбутнім вилученням ділянки для створення парку;

«Інтерсплав проти України» від 9 січня 2007 року, заява № 803/02 – ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки фактично постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушив «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном.

«Україна-Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02 – рішення є показовим прикладом того, що відповідаючи інтересам суспільства, певна дія, вчинювана органами влади, все одно може порушувати права особи через її непропорційність.

«Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04– у цій справі ЄСПЛ визнав низку порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), статті 1 Першого протоколу до Конвенції та статті 13 Конвенції у справі, пов'язаній із земельними правовідносинами; в ній також викладено окремі стандарти діяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема, розкрито елементи змісту принципів «доброго врядування».

Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції

Звернути увагу на:

- структуру статей 8-11 Конвенції;
- виправданість втручання у права, гарантовані Конвенцією – за сукупності трьох умов:

43. Втручання у право на повагу до сімейного життя становить порушення статті 8, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох законних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8, а також не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення такої цілі чи цілей (див. рішення від 7 серпня 1996 р. у справі «Йогансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway), Reports 1996-III, с. 1001-1002, п. 52). Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіні проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Рішення у справі «**Курочкін проти України**» від 20 травня 2010 року, заява № 42276/08.

Отже, втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції є виправдане, якщо воно:

- 1) передбачене законом, причому тлумачення терміну «закон» є автономним, та до якості «закону» ставляться певні вимоги (див. рішення у справі «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) від 13 липня 1995 р., заява № 18139/91, п. 37;

Під терміном "закон" ... слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам "доступності" та "передбачуваності".

Вимоги до якості «закону»

- доступність;
- передбачуваність;
- достатньо чітко встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих органам влади, та спосіб їх здійснення.

Ступінь чіткості, що має забезпечуватися у формулюваннях національних законів – яка в жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини, – значною мірою залежить від змісту даного документа, сфери,

на яку поширюється даний закон, а також кількості та статусу тих, кому цей закон адресований (див. рішення у справі *Ворт (Vogt v. Germany)* від 2 вересня 1995 р., Серія А № 323, Заява № 17851/91, п. 48). Ступінь чіткості, який треба забезпечувати при формулюванні конституційних положень, з огляду на загальний характер, може бути нижчим, ніж в інших законах.

Рішення у справі «**Реквенї проти Угорщини**» (*Rekvenyi v. Hungary*) від 20 травня 1999 р., заява №25390/94, п. 34.

Рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується.

Рішення у справі «**Гроппера радіо АГ» та інші проти Швейцарії**» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 р., Серія А, № 173, заява № 10890/84, п. 68.

- 2) Обмеження повинно переслідувати законну мету, зазначену у другому пункті відповідної статті Конвенції;

Легітимна мета

132. Суд зазначає, що згідно пунктів 2 статей 9 та 11 Конвенції обмеження права на свободу віросповідання та зібрань необхідно тлумачити вузько, таким чином, щоб їх перелік був абсолютно вичерпним, а їх визначення обов'язково чітким (*mutatis mutandis*, рішення «*Sidiropoulos and Other v. Greece*» від 10 липня 1998 р., Reports of Judgments and Decisions 1998-IV, п. 38). Легітимні цілі, вичерпний перелік яких містить ця норма, включають: інтереси громадської безпеки, охорона громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб (див. пункт 114 рішення).

[...]

134. Громада-заявник зазначила, що втручання не переслідувало легітимну мету, як того вимагає пункт 2 статті 9 Конвенції. Зокрема, необхідно було розрізняти членів парафії та мирян, які відвідували церемонії, але не брали участі в веденні справ церкви чи засіданнях Парафіяльних зборів. Миряни ніколи не висловлювали бажання стати членами Парафії. Зокрема, склад громади-заявника був практично незмінним з 1989 року, а склад керівного органу – Парафіяльних зборів – постійно налічував від 22 до 30 членів. Приймаючи нових членів, Збори керувалися статтею 2.12 статуту.

135. Громада-заявник зазначила, що Уряд намагався замінити справжній склад Парафії її попереднім неіснуючим аналогом з осіб, які ніколи не належали до Парафії, але були змушені представниками Московського Патріархату брати участь в "загальних зборах Парафії" в січні 2000 року з метою змусити справжніх членів Парафії піти з неї та задля уникнення передачі церкви та релігійної громади Київському Патріархату. Відповідно до статуту (див. пункт 14 рішення) членства можна було набути згідно умов, викладених в ньому (див. статтю 2.12 статуту), та при наявності більшості голосів Парафіяльних зборів (стаття 2.1). Тому громада-заявник

вважала, що їх було незаконно вигнано з церкви, яку вони раніше займали та якою керували.

136. З огляду на обставини справи та мотивацію національних судів, які підтримали відмову Київської міської державної адміністрації зареєструвати зміни та доповнення до статуту, Суд вважає, що оскаржуване втручання мало легітимну мету відповідно до пункту 2 статті 9, а саме: захист громадського порядку та безпеки та прав інших осіб.

3) Обмеження повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві»:

Не є достатнім, щоб втручання, яке розглядається, належало до винятків, перелічених у пункті 2 статті 10, так само не є достатнім, щоб таке втручання виправдовувалося тим, що його предмет належить до якоїсь визначеної категорії або підпадає під дію правової норми, викладеної у формі загальних і безумовних понять: Суд має переконатися у тому, що втручання з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним.

Рішення у справі **«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»** від 26 березня 1979 р., п. 65.

«Необхідність у демократичному суспільстві».

Застосування принципу пропорційності

У більшості справ головним є питання, чи було втручання у свободу вираження поглядів заявника «необхідним у демократичному суспільстві».

Загалом, «необхідність» будь-якого обмеження здійснення свободи вираження поглядів має бути обґрунтована з усією переконливістю. Звичайно, насамперед національна влада має оцінити, чи існує «нагальна суспільна необхідність», що виправдовує таке обмеження, і тут вона користується певною свободою розсуду. Що стосується преси, як у цій справі, то тут національне право на свободу розсуду може суперечити інтересові демократичного суспільства у забезпеченні і підтриманні свободи преси. Так само слід приділити велику увагу цьому інтересові, якщо йдеться про визначення, відповідно до пункту 2 статті 10, відповідності обмеження законно поставленій меті (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Гудвін проти Сполученого Королівства»** (*Goodwin c. Royaume-Uni*) від 27 березня 1996 р., Збірник 1996-II, с. 500-501, п. 40, а також **«Ворм проти Австрії»** (*Worm c. Autriche*) від 29 серпня 1997 р., Збірник, 1997-V, с. 1551, п. 47).

Рішення у справі **«Фрессоз та Руар проти Франції»** (*Fressoz and Roire v. France*) від 21 січня 1999 р., заява № 29183/95, п. 45 (iii).

При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

ЄСПЛ оцінює пропорційність обмежень, застосованих до свободи вираження поглядів, по відношенню до легітимної мети, якої прагнуть досягти. Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатись «необхідним у демократичному суспільстві».

Суд повинен перевірити, чи було втручання виправданим та необхідним у демократичному суспільстві, та, зокрема, чи було воно пропорційним, і чи були причини, надані національними органами влади на його виправдання, важливими та достатніми. Таким чином, важливим є визначити, чи належним чином національні органи влади використали свою свободу повноважень, звинувативши заявника у наклепі чи зловживанні посадовим становищем.

Рішення у справі **«Ляшко проти України»** (*Lyashko v. Ukraine*) від 10 серпня 2006 р., Заява № 21040/02, п. 47.

Наприклад, у рішенні у справі **«Фрессоз та Руар проти Франції»** ЄСПЛ виклав свої міркування наступним чином:

Суд повинен, зокрема, визначити, чи становила мета захисту конфіденційності фінансової інформації, що була законною сама по собі, розумне і достатнє виправдання такого втручання. З цього приводу слід зазначити, що, якщо засудження заявників ґрунтувалося тільки на опублікуванні в газеті «Канар аншене» копій податкових декларацій, які, як з'ясувалося, були передані п. Фрессозу і п. Руару на порушення професійної таємниці, тоді, безперечно, йшлося про розкриття конфіденційної інформації. Проте постає запитання: чи залишався ще інтерес щодо збереження конфіденційності інформації, зміст якої вже був опублікований (рішення у справах **«Вебер проти Швейцарії»** (*Weber c. Suisse*) від 22 травня 1990 р., Серія А, № 177, п. 51 і **«"Ферайнігінг" Вікблад Блюф!" проти Нідерландів»** (*Vereniging Weekblad Bluf! c. Paus-Bas*) від 9 лютого 1995 р., Серія А, № 306-А, п. 41) і міг бути відомий великій кількості осіб? Як визнав Уряд, існує деяка прозорість стосовно інформації про зарплату і про її підвищення. Платники податків, які проживають в одному комунальному окрузі, можуть ознайомитися зі списком платників податків своєї комуни, де вказано розмір доходу, з якого стягуються податки, і сума податку, яку сплачує кожна особа (див. пункти 26 і 48 рішення). Така інформація, навіть якщо вона широко не розголошується, є таким чином доступною для великої кількості осіб, які можуть передавати її іншим. Хоча й існує заборона на опублікування податкових декларацій, інформація, яка в них містилася, вже не була конфіденційною. До речі, інформація про зарплату таких керівників великих підприємств, як п. Кальве, регулярно публікується у фінансових оглядах; причому другий заявник стверджував, і це не заперечувалося, що він звернувся по таку інформацію для того, щоб перевірити розмір зарплати п. Кальве (див.

пункт 19 рішення). Отже, нагальної необхідності у захисті інформації як конфіденційної не існувало. (п. 53).

Якщо, як це визнає Уряд, інформація про щорічний дохід пана Кальве є законною, а її розголошення дозволеним, тоді засудження заявників лише на тій підставі, що вони опублікували її підтвердження, а саме — податкові декларації, не може бути виправдане у контексті статті 10. (п.54)

У справі *«Гримковська проти України»*, рішення від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03, ЄСПЛ зробив наступний висновок:

72. У цілому, Суд надає значення таким аспектам. По-перше, Уряд не довів, що перед ухваленням рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги М04 було підготовлено відповідне техніко-екологічне обґрунтування, а після цього впроваджено розумну політику природокористування. По-друге, Уряд не довів, що заявниця мала реальну можливість брати участь у прийнятті відповідних рішень, включаючи можливість оскарження дій міської влади у незалежному органі. Пам'ятаючи про ці два фактори та Орхуську Конвенцію (див. п. 39), Суд не може зробити висновок, що у цій справі було досягнуто справедливого балансу.

73. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції.

Вартим уваги є аргументація ЄСПЛ, зокрема, щодо застосування принципу пропорційності, у справі *«Йорданова та інші проти Болгарії»* від 24 квітня 2012 року, заява № 25446/06 (заплановане виселення ромів із встановленого поселення без будь-яких пропозицій щодо забезпечення новим житлом становило б порушення статті 8 Конвенції)

Окрім того, **жодне обмеження не може бути застосоване дискримінаційним чином** (стаття 14 Конвенції та Протокол № 12).

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Даніленков та інші проти Російської Федерації» від 30 липня 2009, заява № 67336/01 – ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції, оскільки держава не виконала позитивні зобов'язання щодо надання ефективного судового захисту від дискримінації на підставі членства в профспілці (заявників, які були членами Російської профспілки докерів, звільнили в результаті структурної реорганізації компанії, а їх скарги на дискримінацію (що є кримінальним злочином) відхилялися з огляду на те, що юридичні особи, такі як морський порт, не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності).

«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» від 15 січня 2013 року, заяви № 48420/10, 36516/10, 51671/10 та ін.

Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції

Звернути увагу на:

- поняття «поваги» до приватного і сімейного життя, в розумінні ЄСПЛ;
- сферу дії статті 8 Конвенції, обсяг прав, гарантованих нею;
- взаємозв'язок прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, і «класичної» класифікації справ, що можуть розглядатися в судах адміністративної юрисдикції (житлові спори, у сфері містобудування, охорони довкілля, і т.д.);
- структуру статті 8 Конвенції;
- позитивні зобов'язання держави;
- процедуру залучення зацікавлених осіб у процес прийняття рішень;
- значення належних юридичних процедур при розгляді справ щодо прав, які гарантовані статтею 8 Конвенції;
- оцінка судом обсягу дискреційних повноважень суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави;
- обов'язок національних органів перевірити всі можливі варіанти вирішення проблеми.

Під дію статті 8 підпадають, наприклад, житлові спори; екологічні (справи щодо забруднення довкілля), забезпечення належного медичного обслуговування, та ін., що можуть розглядатися в адміністративних судах.

140. Суд повторює, що принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, пункт 98, ECHR 2003VIII, та рішення у справі «Фадеева проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 89 та 94).

141. У справах, що стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами та засобами дотримання своїх зобов'язань. Основне питання Суду полягає в тому, чи вдалось державі дотримати справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільства в цілому (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), пп. 100, 119 та 123). ...

143. Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд розгляне, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити

ризик потенційно небезпечної діяльності (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), пункт 128, та рішення у справі «Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*), заява № 59909/00, пункт 86, *ECHR* 2006XII), чи розробили вони адекватну політику щодо підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації, та чи було вжито всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики (див. рішення у справі «Ледяєва та інші проти Росії» (*Ledyayeva and Others v. Russia*), п. 104,...). Суд також дослідить, в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес винесення рішення, включно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Геппа та інші проти Італії» (*Guerra and Others v. Italy*), від 19 лютого 1998 року, Reports 1998I, сторінка 228, пункт 60, рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), згадане вище, пункт 127, та рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», пункт 119).

144. Оскільки призначення Конвенції захищати реальні права людини, а не ілюзорні, справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином (див. рішення у справі «Морено Гомес проти Іспанії» (*Moreno Gomez v. Spain*), заява № 4143/02, пункти 56 та 61, *ECHR* 2004X). Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недовірними, а держава — відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним (див. рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», пп.124–125).

[...]

146. Суд зазначає, що органи влади розглядали та спланували низку заходів, спрямованих на мінімізацію шкідливого впливу виробничої діяльності шахти та фабрики на господарства заявників. [...]

147. Незважаючи на спроби, більше дванадцяти років державні органи влади не змогли ефективно вирішити особисту ситуацію заявників, яка протягом цього періоду залишалась практично однаковою.

148. Зазначається, що станом на дату набрання Конвенцією чинності (11 вересня 1997 року) заявники проживали поблизу двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які негативно і суттєво впливали на їх повсякденне життя. Видається, що з метою виконання своїх зобов'язань за Конвенцією державні органи влади, до сфери діяльності яких належали ці підприємства-забруднювачі, розглядали два варіанти здійснення своєї політики відносно ситуації заявників — або сприяти їх переселенню на безпечнішу територію, або якимось чином зменшити вплив забруднення.

149. Ще у 1994 році, до набрання Конвенцією чинності, Сокальський виконавчий комітет обрав переселення. Проте, у наступний період Уряд не діяв із належною швидкістю та послідовністю та не забезпечив необхідних ресурсів для виконання цього рішення. [...] Лише 21 червня 2004 року для родини Гаврилюк-Ваків і 26 грудня 2005 року для родини Дубецьких-Найда було офіційно оголошено, що вони проживають за межами майбутньої санітарно-захисної зони фабрики та не мають права

на переселення за рахунок коштів держави. Лише 26 грудня 2005 року державні органи визнали свій обов'язок за національним законодавством переселити родину Дубецьких-Найда з санітарно-захисної зони породного відвалу шахти. Судові провадження, що тривали близько трьох з половиною років в суді однієї інстанції для родини Дубецьких-Найда та трохи більше п'яти років в судах трьох інстанцій для родини Гаврилюк-Ваків, мали певні затримки, зокрема, через значні перерви між судовими засіданнями. Далі рішення, винесене на користь родини Дубецьких-Найда, не змінило ситуації, оскільки протягом наступних п'яти років та до сьогодні це рішення не було профінансоване. Відповідно Суд зазначає, що протягом більш ніж дванадцяти років з моменту набрання Конвенцією чинності і до сьогоднішнього дня майже нічого не було зроблено, щоб допомогти заявникам перейти до безпечнішої території.

150. Суд вважає, що, коли йдеться про широкі межі розсуду, надані державам в контексті їх екологічних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, встановлення загального права заявника на безоплатне нове житло за рахунок держави було б перебільшенням (див. рішення у справі «Фадєєва проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*), пункт 133). Скарги заявників за статтею 8 також могли бути вирішені належним розв'язанням екологічних проблем.

151. У той же час, підхід Уряду до вирішення проблеми забруднення у цій справі також вирізнявся затримками та неналежним виконанням. Основним заходом, розробленим Урядом у цьому відношенні протягом періоду, що розглядається, була розробка науково обґрунтованих проектів санітарно-захисних зон шахти та фабрики. [...] Однак, як видається, припис щодо зупинення діяльності так і не було виконано, і ні шахта, ні фабрика до сьогодні не впровадили чинний проект санітарно-захисних зон.

152. Через вісім років після набрання Конвенцією чинності, тобто у 2005 році, фабрика мала такий проект. Відхиляючи позови заявників до фабрики щодо їх переселення, судові органи влади підкреслили, що права заявників будуть належним чином захищені цим проектом, зокрема, з огляду на зменшення висоти породного відвалу та його гідроізоляції. Однак, ці заходи, що були передбачені проектом як необхідні для того, щоб зробити виробничу діяльність фабрики безпечною для місцевості поза санітарно-захисною зоною, не були вжиті більш, ніж протягом наступних п'яти років (див. пункт 38 рішення). Видається, що щонайменше до введення в експлуатацію водопроводу у 2009 році мали місце затримки у постачанні питної води до присілка, які спричинили значні труднощі для заявників. Отже, заявників не було належним чином захищено від екологічних ризиків, що виникли через виробничу діяльність фабрики.

153. Стосовно шахти Суд зазначає, що у 2005 році почався процес ліквідації, а розробка проекту санітарно-захисної зони так і не була закінчена. Невідомо, чи дійсно шахта зупинила свою діяльність станом на теперішній час. Однак, видається, що заявники продовжують зазнавати впливу через її наявність, зокрема, оскільки їм не відшкодували шкоду, завдану просіданням ґрунтів. Крім того, родина Дубецьких-Найда проживає на відстані 100 метрів від породного відвалу шахти, який потребує екологічного контролю незалежно від того, чи функціонує ще шахта чи ні.

154. Загалом вбачається, що протягом всього періоду, що розглядається, як шахта, так і фабрика здійснювали діяльність не у відповідності з застосовними положеннями національного екологічного законодавства та Уряд не зміг ані сприяти переселенню заявників, ані забезпечити функціонуючу політику, щоб захистити їх від екологічних ризиків, пов'язаних з постійним проживанням у безпосередній близькості до вказаних промислових підприємств.

155. Суд вважає, що вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з функціонуванням двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які, вочевидь, з самого початку працювали з порушеннями і викидали відходи протягом більш ніж п'ятидесяти років, було складним завданням, яке вимагало часу та значних ресурсів, і особливо в контексті низької прибутковості цих підприємств та загальнодержавних труднощів в економіці, на які посилався Уряд. В той же час Суд відзначає, що ці промислові підприємства знаходились в сільськогосподарській місцевості і заявники належали до дуже малої групи людей (не більше двох дюжин сімей), які проживали поблизу і зазнавали найбільшого впливу від забруднення. За цих обставин Уряд не зміг надати достатнє пояснення своєї неспроможності ані відселити заявників, ані знайти якісь інші шляхи ефективного вирішення їх індивідуального тягаря протягом більш ніж дванадцяти років.

156. Отже, у цій справі було порушено статтю 8 Конвенції.

Рішення у справі **«Дубецька та інші проти України»** від 10 лютого 2011 року, заява № 30499/03.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Булгаков проти України» від 11 вересня 2007 року, заява № 59894/00 – ЄСПЛ не визнав порушення статті 8 Конвенції у записі у паспорті та інших документах імені та по-батькові заявника як «Дмитро Володимирович», а не «Дмитрій Владімірович».

«Гласс проти Сполученого Королівства» від 9 березня 2004 року, заява № 61827/00 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції з огляду на те, що в ситуації, коли спір між заявницею і персоналом лікарні щодо заходів лікування її неповнолітнього сина мав бути переданий для розв'язання до судів, цього не було зроблено; і за таких умов відсутності відповідного судового санкціонування невзяття органами влади до уваги заперечення заявниці проти запропонованого медичного заходу становило порушення права на повагу до приватного життя.

«Копланд проти Сполученого Королівства» від 3 квітня 2007 року, заява № 62617/00 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції щодо моніторингу інформації про телефонні дзвінки, використання електронної пошти чи інтернету працівницею за відсутності відповідного закону для такого втручання, хоча не виключив ситуації, що такий моніторинг може в деяких випадках бути визнано «необхідним в демократичному суспільстві» і з законною метою, проте, з огляду на відсутність законності втручання, ЄСПЛ не розглядав питання необхідності в цій справі.

«Гримковська проти України» від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції. У цій справі заявниця стверджувала, що що прийняте в 1998 році рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги було незаконним і свавільним. Ухваливши це рішення, міська влада взагалі не вжила заходів, спрямованих на забезпечення регулярного контролю за станом вулиці з боку органів ДАІ, а також заходів з охорони довкілля з метою зменшення рівня забруднення повітря, спричиненого транзитним вантажним автотранспортом; у результаті будинок заявниці було пошкоджено, а здоров'я членів її сім'ї зазнало непоправної шкоди.

Варто звернути увагу, що навіть в контексті статті 8 ЄСПЛ надав значення мотивуванню судових рішень, прийнятих національними судами у справі заявниці.

71. Однак до відання якого б органу не належало утримання дорожнього покриття та іншого облаштування на вулиці Ч., Суд вважає більш важливим те, що мотивувальні частини судових рішень не містять прямої відповіді на головні доводи заявниці, на підставі яких вона вимагала встановити відповідальність Виконавчого комітету. Зокрема, хоча суд першої інстанції заслухав кількох свідків щодо деяких аспектів екологічної політики міської влади, ні його рішення, ні рішення вищих судів не містять чіткої оцінки того, чому вони дійшли висновку, що ця політика достатньо захищала права заявниці. Так само без обґрунтування було відхилено твердження про те, що рішення відповідача, прийняте у жовтні 1998 року, було незаконним і свавільним, а з матеріалів справи незрозуміло, чи цей аспект позову заявниці взагалі досліджувався в ході судового розгляду. Суд вважає, що доводи заявниці про незаконність та свавільність зазначеного рішення та адекватності екологічної політики міської влади відносно вулиці Ч. були надзвичайно важливими для вирішення, чи забезпечили дії відповідача справедливий баланс між правами заявниці, гарантованими статтею 8, та інтересами суспільства. За відсутності в текстах рішень національних судів обґрунтування відхилення цих доводів, Суд не може зробити висновок, що заявниця мала реальну можливість викласти свої погляди в незалежному органі.

Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці

Ситуативні завдання для обговорення в малих групах

Приклад 1

Позивач є громадянином Лівії. У 2009 році прибув в Україну по одноразовій тимчасовій візі типу «П-1», строк дії якої було встановлено з 03.12.2009 року по 03.01.2010 року. 12.11.2010 року УГРФО ГУМВС України в N-ій області позивачу було продовжено строк перебування в

Україні до 15.11.2011 року у зв'язку з навчанням в національному медичному університеті, про що зроблена відповідна відмітка у паспорті. 11.11.2011 року УГІРФО ГУМВС України в N-кій області позивачу також було продовжено термін перебування в Україні до 01.12.2012 року у зв'язку з навчанням у цьому ж університеті, про що також була зроблена відповідна відмітка у паспорті останнього. 31.05.2012 р. УГІРФО ГУМВС України в N-ій області видано позивачу посвідку на тимчасове проживання в Україні серії ДН № 24175 зі строком дії до 01.12.2012 р.

На початку листопада 2012 року позивач звернувся до відповідача із заявою про продовження строку перебування в Україні та видачу нової посвідки на тимчасове перебування в Україні. Проте на звернення позивача представники відповідача в усній формі повідомили, що не мають законних підстав для продовження строку перебування в Україні та видачу нової посвідки.

Постановою окружного адміністративного суду від 6 березня 2013 року у задоволенні адміністративного позову відмовлено. При цьому суд виходив з того, що відмова відповідача у видачі позивачу посвідки на тимчасове проживання в Україні на підставі відсутності в останнього візи типу «Д» або типу «О» є законною, оскільки позивач в'їхав в Україну за візою «П-1», тобто за приватними справами. Апеляційний адміністративний суд ухвалою від 16 травня 2013 року постанову окружного адміністративного суду від 6 березня 2013 року у справі № 2а/0570/17029/2012 залишив без змін¹.

Чи відповідають рішення судів практиці ЄСПЛ щодо статті 8 Конвенції?

Приклад 2

Позивач, згідно паспорту є громадянином Сирійської Арабської Республіки, мешкав у м. Латакія. Прибув в Україну 09.10.2011 р. за запрошенням. Через закінчення строку реєстрації звернувся до відповідача із заявою про надання статусу особи, яка потребує додаткового захисту.

В обґрунтування заявлених вимог позивач зазначив, що 23.05.2012 г. він отримав повідомлення №6 Головного управління державної міграційної служби України в N-ій області про відмову в оформленні документів для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до статті 8 Закону України «Про біженців або осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Підставами відмови стали обставини, які були з'ясовані в ході процедури прийняття рішення, а саме, під час співбесіди було встановлено, що

¹ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31331865>

позивач не належав до політичної або військової організації (об'єднання, угруповання), не переслідувався представниками діючого уряду (неурядовими організаціями) у країні постійного проживання, за ознаками віросповідання або раси також не переслідувався. Всі надані заявником аргументи щодо побоювання за власне життя та свободу у разі повернення в Сирію, не підтверджені документально, та не можуть бути віднесені до офіційних доказів.

Під час звернення до сектору у справах біженців ГУ ДМСУ в N-ій області позивач повідомив, що він є алавітом, мешкає в м. Латакія та має побоювання за своє життя у разі повернення до Сирії, через ситуацію загального насильства, чисельні вбивства алавітів силами, що виступають проти уряду. Уряд не здатен захистити цивільних алавітів, оскільки вони складають меншість, ненависть до якої з боку сунітської більшості роздмухують духовні лідери сунітів. Це викликає численні вбивства та катування алавітів. Позивач зазначив, що раніше не звертався за наданням статусу біженця, оскільки сподівався продовжити термін перебування в Україні та отримати посвідку на постійне проживання через те, що має дружину громадянку України та новонародженого сина.

Допитана в судовому засіданні в якості свідка особа, з якою проживає позивач, пояснила, що з позивачем вона перебуває в релігійному шлюбі та має спільну дитину, що є громадянином України. Також свідок пояснила, що вона була присутня в якості перекладача при проведенні працівниками відповідача співбесіди з позивачем 10.05.2012 р. При цьому свідок пояснила, що проведення співбесіди та складення документів з боку працівників відповідача здійснювалося формально, пропонувалося лише ставити свої підписи під складеними документами, обставини, за якими позивач просив визнати його особою, яка потребує додаткового захисту, ретельно не досліджувалися².

Які обставини повинен врахувати суд в контексті статті 8 Конвенції?

² <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25172428>

Права, гарантовані статтями 9 та 11 Конвенції

Забезпечення свободи думки, совісті, релігії

Звернути увагу на:

- сферу застосування статті 9 Конвенції:
 - свобода думки, совісті, переконання;
 - усі питання щодо релігії та церкви;
 - віросповідання, зміна релігії або переконань;
 - богослужіння, ритуальні та релігійні обряди;
 - організація та реєстрація релігійних громад;
 - ведення справ релігійних громад, органи та лідери релігійних громад;
 - майно релігійних громад, в т.ч. побудова релігійних установ, споруд;
 - релігійні та світоглядні переконання батьків, релігійне навчання;
 - релігійні організації (релігійні секти, сектантство);
 - відмова від військової служби з релігійних переконань, альтернативна (невійськова) служба;
 - політична діяльність релігійних громад та ін.
- особливості статті 9 Конвенції, як-от: «внутрішня» та «зовнішня» якість права, гарантованого статтею 9 і можливість обмеження лише «зовнішньої» якості (тобто свободи вираження своєї релігії чи вірування); визнання колективних прав, тобто здійснення цього права можливо «спільно з іншими»;
- релігії, які підлягають захисту за статтею 9 Конвенції:
 - усі світові релігії;
 - Свідомість Крішні – справа *«Міжнародне товариство Свідомості Крішні проти Сполученого Королівства» (ISKCON)*, рішення від 8 березня 1994 року;
 - Свідки Іегови – справа *«Коккінакіс проти Греції»*, рішення від 25 травня 1993 року;
 - Центр Божественного Світла – справа *«Омкарананда і Центр Божественного світла проти Швейцарії»*, рішення від 19 березня 1981 року;
 - Саєнтологічна церква – справа *«Х. і Саєнтологічна церква проти Швеції»*, рішення від 5 травня 1979 року;
 - Друїдизм – справа *«Чапелл проти Сполученого Королівства»*, рішення від 14 липня 1987 року;
- тлумачення у світлі принципів статей 10 та 11 Конвенції;
- виправданість втручання – сукупність 3-х умов:

- «обмеження, встановлені законом» – існує правова підстава в національному законодавстві;
- наявність легітимної мети – «в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»;
- «необхідність в демократичному суспільстві» (наприклад, у справі *«Лейла Шахін проти Туреччини»* необхідність в демократичному суспільстві ґрунтувалася на двох принципах: принципі відокремлення церкви від держави та принципі рівності прав; ці принципи посилювали і доповнювали один одного;
- приклади втручання в права, гарантовані статтею 9 Конвенції, які були предметом розгляду в ЄСПЛ:
 - звільнення з посади за публічне вираження певних переконань (рішення у справі *«Іванова проти Болгарії»*);
 - відмова у видачі дозволу на будівництво молитовного дому;
 - відмова в реєстрації керівного органу релігійної громади;
 - відмова в реєстрації церкви.
- вимоги дотримання загального публічного порядку (наприклад, не можна вважати втручанням в права, гарантовані статтею 9, заборону одруження з неповнолітніми та под.):

...Стаття 9 не дає заявникам права відмовлятися, на основі своїх переконань, від виконання законів..., які застосовуються нейтрально і в загальному порядку в публічній сфері, не посягаючи на свободи, гарантовані статтею 9.

Рішення у справі ***Хан проти Сполученого Королівства***

Взаємозв'язок статей 9 та 11 щодо особливості діяльності релігійних організацій

Звернути увагу на:

- права церковної організації:
 - право на створення церковної організації (справа *«Церква Бессарабської Митрополії та інші проти Молдови»*);
 - право визначати самостійно і без втручання держави внутрішню церковну організацію (справа *«Вища духовна рада мусульманської громади проти Болгарії»*);
 - право на призначення служителів церкви (справа *Hasan and Chaush v. Bulgaria*);

145. Суд зазначає, що стаття 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійних організацій» не містила чіткого визначення "релігійної організації". [...] Крім того, очевидною є суперечливість положень національного закону стосовно того, що є "релігійною організацією" та що є "релігійною групою", чи це одне й те саме [...].

146. Крім того, стаття 8 Закону жодним чином не обмежила чи перешкодила релігійній організації на власний розсуд визначати, в який спосіб вона вирішуватиме, чи приймати нових членів, визначатиме критерії членства та процедуру обрання органів управління. З точки зору статті 9 Конвенції, взятої разом зі статтею 11, це були рішення, які лежать в площині приватного права та які не мають бути об'єктом втручання з боку органів державної влади, якщо вони не порушують прав інших осіб, чи підпадають під обмеження, встановлені пунктами 2 статей 9 та 11 Конвенції. Іншими словами, держава не може зобов'язати легально існуюче приватно-правове об'єднання прийняти нових та виключити обраних членів. Втручання такого роду суперечитиме свободі релігійних об'єднань вільно регулювати свою поведінку та вільно вести свої справи. Отже, Суд має розглянути положення статуту, які регулюють питання членства в Парафії, та фактичні обставини справи.

147. Суд зазначає, що громаду-заявника було створено в квітні 1989 року та до січня 2000 року вона постійно налічувала від 20 до 30 членів (див. пункти 11 та 22 рішення). На сьогодні вона досі складається з 30 членів (див. пункт 5 рішення). Крім того, відповідно до статті 1.1 статуту (див. пункт 14 рішення) Парафія є релігійною групою, яка складається з священнослужителів, церковнослужителів і мирян. Тобто ця стаття застосовується до тих, хто загалом може бути членом Парафії. Проте, відповідно до статті 2.1 вищим керівним органом Парафії були Парафіяльні збори, які склалися з членів-засновників та тих, кого прийняли до Парафії після заснування, на умовах статті 2.12, з-поміж тих, хто загалом може бути членом Парафії. Відповідно Суд вважає, що внутрішня організація Парафії чітко визначена статутом. Органи державної влади, включно з судами, знехтували цією внутрішньою структурою Парафії як приватно-правового об'єднання, зазначивши, що відповідна релігійна група була лише меншістю з "постійного складу релігійної групи", яка складалась близько з 300 осіб, які не були запрошені взяти участь в Парафіяльних зборах, хоча вони й є частиною групи.

148. Проте Суду не належить заміняти думку національних органів своєю власною думкою у вирішенні питання, скільки членів належали до Парафії або вираховуючи, скільки з них хотіли змінити конфесію. Завдання Суду, як зазначено вище, полягає в розгляді рішень національних судів, винесених в межах їх повноважень, та згідно з критеріями, згаданими вище (див. пункт 138 рішення).

149. Суд зазначає, що і Київський міський суд, і Верховний Суд проігнорували установчі документи Парафії та практику управління в період з 1989 до 2000 років та побудували свої висновки на нечіткому посиланні, яке міститься в статті 8 Закону щодо того, що є "релігійною групою" і на стверджуваному однаковому значенні слів "парафія", "група", "загальні збори" та "збори парафіян". Відповідно Суд доходить висновку, що обґрунтування відмови Київського міського суду зобов'язати

zareєструвати зміни та доповнення до статуту не були "належними та достатніми".

[...]

152. В світлі вищезазначеного та висновків, отриманих з огляду на різні причини відмови zareєструвати зміни до статуту [...], Суд вважає, що втручання у право громади-заявника на свободу віросповідання не було виправданим. Він також вважає, що брак гарантій проти свавільних рішень органів реєстрації не був виправлений національними судами, оскільки відсутність узгодженості та передбачуваності законодавства не дозволяла їм дійти інших висновків у справі. Таким чином, мало місце порушення статті 9 Конвенції, витлумаченої в світлі пункту 1 статті 6 та статті 11 Конвенції.

Рішення у справі **«Свято-Михайлівська Парафія проти України»** від 14 червня 2007 року, заява № 77703/01.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Свідки Єгови м. Москви проти Росії» від 10 жовтня 2010 р., заява № 302/02 – ЄСПЛ визнав порушення статей 9 та 11 Конвенції, оскільки неодноразові відмови в перереєстрації общини як релігійної організації не мали законних підстав; органи влади не змогли навести адекватні причини своїх рішень та наклали несправедливий і надмірний тягар на заявників.

«Кімля та інші проти Росії» від 1 жовтня 2009 року, заява № 76836/01 – порушення статті 9 з врахуванням статті 11 Конвенції з огляду на відмову в реєстрації релігійних груп через нездатність довести своє існування протягом щонайменше 15 років в регіоні.

«Московський філіал Армії Спасіння проти Росії» від 5 жовтня 2006 року, заява № 72881/01 та **«Саснітологічна церква Москви проти Росії»** від 5 квітня 2007 року, заява № 18147/02.

Реалізація прав, гарантованих статтею 9 Конвенції, без дискримінації (стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 9).

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Тлімменос проти Греції» – відмова в видачі ліцензії аудитора з огляду на наявність судимості за невиконання загального військового обов'язку з релігійних переконань.

«Лейла Шахін проти Туреччини» – рішення ВП від 10 листопада 2005 року, заява № 44774/98 – відсутність порушення у справі про дисциплінарні санкції щодо студентки університету за носіння хіджабу.

«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» від 15 січня 2013 року, заяви № 48420/10, 36516/10, 51671/10 та ін.

Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції

Звернути увагу на:

- права, які гарантує стаття 11 Конвенції (сфера застосування статті);
- пов'язаність прав, які гарантує стаття 11 Конвенції, з політичними і соціальними цінностями демократичного суспільства;
- структуру статей 8-11 Конвенції, яка допомагає встановити рівновагу між правами особи та більш широким інтересом демократичного суспільства в цілому у разі ймовірного виникнення конфлікту (пункт 1 гарантує право, пункт 2 – передбачає винятки, коли втручання у здійснення цього права може бути виправдане за наявності певних умов);
- виправданість втручання у право на мирні зібрання – лише за наявності сукупності 3-х умов, а саме: по-перше, вони встановлені законом, по-друге, переслідують законну мету, зокрема, застосовуються *в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб*, і по-третє, є необхідними в демократичному суспільстві.

Мирні зібрання

Звернути увагу на:

- можливість державам встановлювати «законні обмеження» щодо здійснення права на мирні зібрання, однак ЄСПЛ застосовує ту сама концепцію «законності», що й у формулюваннях «відповідно до закону» і «встановлений законом», які містяться у другому пункті статей 9, 10 та 11, тобто це вимагає забезпечення певної якості національного закону, наприклад, передбачуваності, і відсутності свавілля³;
- широке тлумачення поняття «мирні зібрання» у п. 1 ст. 11 Конвенції (охоплює як закриті зібрання, так і зібрання у громадських місцях, а також збори у встановленому місці та публічні процесії);
- вузьке тлумачення понять, які використовуються у п. 2 статті 11 (відповідно до Керівних принципів щодо свободи мирних зібрань БДПЛ ОБСЄ та Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) ;

³ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 59.

- презумпцію «мирного» характеру зібрання;
- зв'язок з правами, гарантованими статтями 9 та 10 Конвенції: Суд часто звертається до положень статті 10 Конвенції, як це було, наприклад, у справі *«Фогт проти Німеччини»*, у якій ЄСПЛ відзначив, що «захист особистих думок, передбачений статтею 10, є однією з цілей свободи зібрань та об'єднання, яку гарантує стаття 11»⁴, повторивши згодом це положення у цілій низці справ, зокрема, загальновідомій *«Реквені проти Угорщини»*⁵. Також стаття 11 тісно пов'язана із статтею 17 Конвенції, що забороняє зловживання правами, тобто мітингувальники не можуть покликатися на права, передбачені статтею 11, з метою нанесення шкоди гарантованих Конвенцією правам інших осіб;
- існування позитивного обов'язку держави забезпечувати ефективну реалізацію права на мирні зібрання, у тому числі захисту цього від інших приватних осіб, котрі можуть намагатися втручатися в його здійснення;
- застосування принципу пропорційності у справах, що стосуються права на мирні зібрання;
- вимоги п. 5 ст. 182 КАСУ – проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити *реальну небезпеку* заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей (а не уявну, гіпотетичну);
- тягар доведення – на позивачеві (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування).

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Сергій Кузнецов проти Росії» від 23 жовтня 2008 р., заява № 10877/04 – ЄСПЛ повторив, з посиланнями на попередню практику, що будь-яка демонстрація в громадському місці неминуче порушує звичний плин життя, включно з порушенням руху громадського транспорту, і органам влади важливо продемонструвати певний рівень терпимості щодо мирних зібрань, так як це право, гарантоване статтею 11 Конвенції, не повинно втрачати своєї суті.

«Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11 – ЄСПЛ відзначив, що парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто, актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися

⁴ *Vogt v. Germany*, заява № 17851/91, рішення від 2 вересня 1995 року, п. 64

⁵ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 58.

певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право як свобода мирних зібрань. Таким чином, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було встановлено законом.

«Алексєєв проти Російської Федерації» від 21 жовтня 2010 року, заяви № 4916/07, 25924/08 та 14599/09 – ЄСПЛ визнав, що неодноразові заборони проведення демонстрацій на підтримку прав і свобод і рівності сексуальних меншин не відповідали гострій соціальній потребі і таким чином, не були необхідні в демократичному суспільстві. Окрім порушення статті 11 Конвенції ЄСПЛ визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 11 Конвенції.

Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці

Приклади обґрунтувань для обговорення в малих групах – чи відповідають ці цитати з рішень українських судів практиці ЄСПЛ щодо статті 11 Конвенції?

- «проведення маршу неминуче викличе вихід учасників заходу на проїжджу частину, що призведе до створення аварійно-небезпечних ситуацій»⁶
- «скупчення групи осіб у кількості понад 30 чоловік у сквері, який розташований у центрі міста може порушити санепідемостановку, що у подальшому вплине на здоров'я населення регіону»⁷.
- проведення мирного зібрання «створить перешкоди для здійснення звичайної діяльності органів місцевого самоврядування територіальної громади міста»⁸;
- «територія перед будівлею міськвиконкому ... не надає змоги безпечно розмістити заявлену кількість учасників пікетування, оскільки поруч проходить ділянка проїжджої частини проспекту з посиленням дорожнім рухом, особливо у заявлений відповідачем час і не пристосована для проведення масових заходів за участі великої кількості осіб. Проведення на цій ділянці мітингу та будь-яких інших масових заходів створюватиме загрозу безпеці дорожнього руху та додаткові труднощі для автотранспорту, а також загрозу

⁶ Справа № 22-а-2543/07

⁷ Справа № 22-а-1329/2007

⁸ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9884849>

здоров'ю і правам інших людей (які можуть постраждати в дорожньо-транспортних пригодах)»⁹;

- «[Т]акож суд враховує, що дана акція протесту буде відбуватися напередодні та в день проведення футбольного матчу між командами ФК [...] та ФК [...]. Цей матч планує відвідати велика кількість уболівальників з усієї країни, які, враховуючи значне суспільно-політичне напруження, високий резонанс подібних масових зібрань, психоемоційний стан учасників заходів, можуть приєднатися до учасників акції або до викликаних їхніми діями порушень громадського порядку»¹⁰.
- «[З] наявних матеріалів справи судом встановлено, що проведення зазначених мирних зібрань та мітингів [...] в центральній частині міста може призвести до відміни відвідання делегацією запланованих об'єктів та як наслідок відміни офіційного візиту ..., що може призвести до погіршення дипломатичних відносин між країнами. За таких обставин, суд приходить до висновку про обґрунтованість підстав адміністративного позову, а тому позов визнається таким, що підлягає задоволенню з метою захисту національних інтересів в частині встановлення обмеження відповідачам права на мирні зібрання»¹¹.

Свобода об'єднань

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«*Корецький та інші проти України*» від 3 квітня 2008 року, заява № 40269/02 – ЄСПЛ визнав, що втручання в свободу об'єднання заявників (відмова в реєстрації громадського об'єднання під назвою «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків» не було виправданим і порушувало права, гарантовані статтею 11 Конвенції.

⁹ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8979307>

¹⁰ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18244606>

¹¹ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11966255>

Право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу)

Загальні принципи ст.3 Першого протоколу

Звернути увагу на:

- сферу застосування статті 3 Першого протоколу до Конвенції;
- вирішальне значення прав, гарантованих статтею 3 Першого протоколу, для зміцнення і збереження засад ефективної та дієвої демократії, побудованої на принципі верховенства права (*«Ковач проти України»*, п. 49); будь-яке відхилення від принципу загального виборчого права породжує ризик підриву демократичної легітимності обраного таким чином законодавчого органу та законів, які він приймає. Отже, виключення будь-якої групи або категорії громадян не повинно суперечити основним цілям статті 3 Першого протоколу (див. справу *«Суховецький проти України»*, заява № 13716/02).
- тлумачення «законодавчого органу»;
- загальні принципи ст.3 Першого протоколу (вільні вибори, з розумною періодичністю, шляхом таємного голосування, вільне вираження думки народу під час виборів);
- алгоритм розгляду справи щодо права на вільні вибори: загальні принципи – обставини справи – застосовність принципів до конкретної справи: 1) суть права, 2) чи є це вибори законодавчого органу, 3) спосіб виборів – чи є вони вільними і т.д., 4) чи є обмеження (втручання), 5) чи таке втручання було «згідно з законом» і має воно легітимну мету, 5) чи є втручання пропорційним;
- роль ЄСПЛ: на Суд покладено завдання визначити, чи було дотримано вимоги статті 3 Першого протоколу; при цьому Суд має переконатися, що існуючі умови не обмежують зазначених прав до тієї міри, яка підриває саму їхню суть і позбавляє їх дієвості (див. справу *«Labita проти Італії»* (*Labita v. Italy*), [GC] № 26772/95).
- свобода вираження поглядів в контексті виборчих прав: зв'язок статей 10 та 11 Конвенції.

Право висувати свою кандидатуру

Право висувати свою кандидатуру на виборах, яке гарантує стаття 3 Першого протоколу і яке є невід'ємним складником поняття справжнього демократичного режиму, було б ілюзорним, якби особу в будь-який момент можна було свавільно позбавити цього права. Отже, хоча в абстрактному

сенсі держави справді користуються широкою свободою самостійного оцінювання при визначенні критеріїв обрання кандидата, принцип забезпечення ефективності прав вимагає, щоб висновок про незадоволення кандидатом таких критеріїв відповідав низці умов, призначених виключати ухвалення свавільних рішень.

Рішення у справі **«Подкользіна проти Латвії»** (*Podkolzina v. Latvia*), п. 35.

56. ... дуже суттєвим є те, що кандидати до парламенту мають виглядати особами прямими та чесними. Шляхом зобов'язання їх самих бути повністю та добровільно публічно відкритими, відвертими, електорат може визначити особисті якості кандидата та можливість найкращого представництва їх інтересів у парламенті. Такі вимоги чітко відповідають інтересам демократичного суспільства і держави мають межі розсуду у їх застосуванні.

57. ... Право стати кандидатом на виборах, що гарантується статтею 3 Протоколу № 1, і є таким суттєвим правом в концепції реального демократичного устрою, яке було б ілюзорним, якщо комусь може бути відмовлено у цьому праві в будь-який момент. Таким чином, якщо держава має широкі розсуду при визначенні вимог для надання права абстрактно, принцип того, що право має бути ефективним вимагає, щоб процедура надання права містила достатні гарантії для запобігання свавільним рішенням.

Рішення у справі **«Мельниченко проти України»**

51. Заявник у цій справі скаржитися на спосіб, у який здійснювався підрахунок голосів у виборчому окрузі, в якому його було зареєстровано кандидатом у народні депутати. Зокрема, він стверджував, що рішення про визнання недійсним голосування на виборчих дільницях №№ 14, 45, 58 і 67 були несправедливими і необґрунтованими.

55. Справа, що розглядається, стосується не критеріїв обрання кандидата як таких, а того способу, в який відповідні національні органи переглядали підсумки голосування. Свобода держави щодо самостійного оцінювання в цій сфері також є широкою, але вона не може звільнити Суд від обов'язку перевірити, чи було відповідне рішення свавільним.

56. Наприклад, у двох передніх справах (див. рішення Комісії «*I. Z. проти Греції*» (*I. Z. v. Greece*) від 28 лютого 1994 року, № 18997/91, *Decisions and Reports* (DR) та ухвалу у справі «*Бабенко проти України*» (*Babenko v. Ukraine*), № 43476/98, від 4 травня 1999 року) конвенційні органи розглядали скарги кандидатів, яких не було обрано, на несправедливість виборчого процесу. Ці скарги було відхилено, оскільки за відсутності реальної шкоди підбиттю підсумків виборів, про які йшлося, оскаржувана ситуація не становила втручання у вільне волевиявлення народу. Але такий підхід не можна застосувати у справі, що розглядається, оскільки — і з цим Уряд погодився у своїх зауваженнях — скасування результатів голосування на відповідних чотирьох виборчих дільницях призвело безпосередньо до визнання пана Г., а не заявника, переможцем на виборах.

57. Закон «Про вибори народних депутатів України» 2001 року передбачав, що голосування на виборчій дільниці могло бути визнане

недійсним на підставах, викладених у статті 70, або, як альтернатива, з огляду на «інші обставини», передбачені статтею 72, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців (див. пункти 33 і 34 рішення).

[...]

59. Відсутність чіткості у формулюваннях статті 72 Закону «Про вибори народних депутатів України» 2001 року та потенційні ризики, які для здійснення виборчих прав могли виникати із тлумачення цієї статті національними органами, вимагали від них особливої остороги. Проте окружна виборча комісія у своїх рішеннях № 40 і № 41 послалася лише на свої попередні рішення, зазначивши, що порушення, виявлені спостерігачами, становлять «інші обставини», які унеможливають встановлення результатів волевиявлення виборців. У попередньому рішенні № 36, на яке послалася комісія, зазначено, що вкидання кількох недійсних бюлетенів, засвідчене спостерігачами від пана Г. на виборчих дільницях №№ 14, 45 і 58, і той факт, що члени дільничної виборчої комісії відкрили опломбоване приміщення виборчої дільниці № 67 і вилучили протоколи голосування та кілька недійсних виборчих бюлетенів (див. пункт 10 рішення), послужили достатньою підставою для визнання недійсними всіх бюлетенів, укиннутих на цих дільницях.

60. Ані в цих рішеннях, ані в пізніших рішеннях, ухвалених Центральною виборчою комісією і Верховним Судом, питання колізії між положеннями статті 70 і статті 72 Закону «Про вибори народних депутатів України» 2001 року не розглядалося, так само як і питання достовірності інформації від тих чи інших учасників виборчого процесу. Крім того, жодне з цих рішень не містило пояснення щодо того, чому (особливо у світлі статті 70) виявлені порушення заплутали підсумки голосування на виборчих дільницях №№ 14, 45, 58 і 67 такою мірою, що це унеможливлювало встановлення результатів волевиявлення виборців.

61. Беручи до уваги всі зазначені міркування, Суд доходить висновку, що рішення про скасування результатів голосування на чотирьох виборчих дільницях слід вважати свавільним і непропорційним до будь-якої легітимної мети, на яку посилався Уряд. Таким чином, у цій справі було порушено статтю 3 Першого протоколу.

Рішення у справі «Ковач проти України»

Свобода вираження поглядів в контексті виборчих прав

41. У зв'язку з цим Суд повинен нагадати, що свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 статті 10, становить одну з основних підвалин демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови дотримання пункту 2 свобода вираження стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образу, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе (див. зазначене вище рішення у справі Хендісайда, п. 49).

Ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. Хоча преса не повинна переступати меж, встановлених, *inter alia*, для «захисту репутації інших осіб», на ній лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї на політичні теми так само, як і в інших сферах, які становлять громадський інтерес. І не лише засоби масової інформації мають завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, а й громадськість має право отримувати їх (див. *mutatis mutandis*, рішення у зазначеній вище справі «Санді Таймс», п. 65). У зв'язку з цим Суд не може погодитися з думкою, викладеною у рішенні Віденського апеляційного суду, про те, що завдання преси — повідомляти інформацію, тлумачення якої має залишатися головним чином за читачем (див. пункт 29 рішення).

42. Крім того, свобода преси дає громадськості одну з найкращих можливостей дізнатися про ідеї та позиції політичних лідерів і сформулювати свій погляд на них. У більш загальному плані свобода політичних дискусій лежить в самій основі концепції демократичного суспільства, якою пройнята вся Конвенція.

Відповідно, межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політика, а не приватної особи. На відміну від останньої, перший неминує і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу і, як наслідок, повинен виявляти до цього більше терпимості. Безсумнівно, пункт 2 статті 10 дає можливість захищати репутацію інших осіб, тобто всіх людей, і цей захист поширюється і на політиків також, навіть коли вони не виступають як приватні особи; але в цьому разі вимоги такого захисту мають розглядатися у зв'язку з інтересами відкритого обговорення політичних питань.

Рішення у справі **Лінгенса**

Приклади для обговорення в малих групах

Приклад 1.

Чи відповідає конвенційним стандартам постанова ВАСУ від 06 березня 2013 року у справі № П/800/141/13 про дострокове припинення повноважень народного депутата України? Яким чином були застосовані у цій справі рішення ЄСПЛ у справах «Сьорінг проти Сполученого Королівства» та «Брумареску проти Румунії»?

Приклад 2.

Проаналізуйте постанову окружного апеляційного суду від 27 жовтня 2012 року у справі № 2а-5106/12/1070. Обговоріть тлумачення терміну «передвиборча агітація». Чи може присутність іноземного актора на некомерційному показі стрічки за його участю у присутності кандидата в депутати розцінюватися як передвиборча агітація? Аргументуйте відповідь.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції)

Загальні положення статті 10 Конвенції

Звернути увагу на такі положення:

- стаття 10 Конвенції гарантує один з основоположних принципів демократичного суспільства

Свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 статті 10, становить одну з основних підвалин демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови дотримання пункту 2 свобода вираження стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образи, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе.

Рішення у справі **«Гендісайд проти Сполученого «Королівства»** (*Handyside v. the United Kingdom*) від 7 грудня 1976 р., серія А, № 24, п. 49.

- під особливим захистом перебувають ЗМІ:

Ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. Хоча преса не повинна переступати меж, встановлених, *inter alia*, для «захисту репутації інших осіб», на ній лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї на політичні теми так само, як і в інших сферах, які становлять громадський інтерес. І не лише засоби масової інформації мають завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, а й громадськість має право отримувати їх.

Рішення у справі **«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»** (*The Sunday Times v. the United Kingdom*) (№ 1), п. 65.

Це не тільки завдання преси — поширювати подібну інформацію та ідеї — суспільство також має право отримувати їх. Інакше чи здатна була б преса відігравати цю життєво важливу роль «вартового пса демократії».

Рішення у справі **«Торґейр Торґейрсон проти Ісландії»** (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88, п. 63.

- водночас, повідомляючи інформацію, на пресу покладається **обов'язок** цю інформацію **не спотворювати і не викривляти**.

Суд наголошує, що стаття 10 Конвенції не гарантує абсолютно необмеженої свободи вираження поглядів, навіть стосовно висвітлення пресою питань, що викликають законне занепокоєння в суспільстві. Відповідно до пункту 2 статті 10, здійснення цієї свободи породжує «обов'язки і відповідальність»,

які стосуються також і преси. [...] В силу того, що здійснення свободи вираження поглядів пов'язане з «обов'язками і відповідальністю», гарантії, надані журналістам статтею 10 щодо висвітлення питань, які викликають загальний інтерес, супроводжуються застереженням, що журналісти діятимуть добросовісно і передаватимуть точну та достовірну інформацію згідно з вимогами журналістської етики.

Рішення у справі **«Селісто проти Фінляндії»** (*Selistö v. Finland*) від 16 листопада 2004 р., заява № 56767/00, п. 54.

- обмеження свободи вираження поглядів повинні зазнавати прискіпливого аналізу і мати **переконливе обґрунтування**.
- тлумачення ЄСПЛ поняття **«погляди»**:
 - «внутрішня» думка особи, тобто ненав'язування державою індивідууму будь-якого способу мислення;
 - інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (рішення у справі *«Інформаціорферайн Лентія» та інші проти Австрії»* від 24 листопада 1993, Серія А, № 276, заяви №№ 13914/88, 15041/89, 15717/89, 15779/89 та 17207/90);
 - участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (рішення у справі *«Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії»* від 20 травня 1999 р., заява № 21980/93), в т.ч. публікації про дії поліції, неупередженості судів, державну політику, зокрема, щодо охорони здоров'я чи житла, а також критичні висловлювання на адресу політиків (рішення у справах *Лінгенса* від 8 липня 1986 р., Серія А, №. 103; *«Українська Прес-Група» проти України»* від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01);
 - мистецькі твори та вистави (рішення у справі *«Інститут Отто Племінгера проти Австрії»* від 20 вересня 1994 р., Серія А № 295-А, заява № 13470/87);
 - інформація комерційного характеру (рішення у справі *«Маркт Интерн Верлаг ГмбН та Клаус Беерманн проти Німеччини»* від 20 листопада 1989 р., Серія А № 165, заява № 10572/83), в т.ч. рекламні оголошення (рішення у справі *«Гроппера радіо АГ» та інші проти Швейцарії»* від 28 березня 1990 р., Серія А, № 173, заява № 10890/84) та ін., в т.ч.
 - шокуючі погляди та ідеї.

Засоби вираження поглядів:

- усні висловлювання (рішення у справі *«Купріану проти Кіпру»* [GC] від 15 грудня 2005 р.; заява № 73797/01);
- книжки (рішення у справі *«Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції»* [GC] від 22 жовтня 2007 р., заяви №№ 21279/02 та 36448/02);

- статті в ЗМІ (рішення в справах «"Українська Прес-Група" проти України» від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01; «Кумпене та Мазере проти Румунії» від 10 червня 2003 р., заява № 33348/96);
- оголошення, зображення (наприклад, фотографії), графіка; відео і кіно, телевізійні передачі (рішення у справах «Йерсід проти Данії» від 23 вересня 1994 р., серія А, № 298);
- поведінка, що виражає ідеї (носіння одягу) та ін..

Суд нагадує, що відповідно до п. 2 статті 10 Конвенції сфера для обмеження політичних висловлювань чи дебатів щодо питань, які становлять загальний інтерес, є дуже малою.

Рішення у справі «**Сюрек проти Туреччини**» (*Sürek v. Turkey*) (№. 1) [GC], №. 26682/95, п. 61.

Журналістська свобода передбачає також використання висловлювань, деякою мірою перебільшених або, навіть, провокаційних.

Рішення у справі «**Прагер та Обершлік проти Австрії**» (*Prager and Oberschlick v. Austria*) (№. 1) від 26 квітня 1995 р., серія А, № 313, п. 38.

Витяги з найбільш резонансних рішень Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції

Розрізнення фактів та оціночних суджень

На думку Суду, слід уважно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна. У зв'язку з цим Суд зауважує, що факти, на яких журналіст ґрунтував свої оціночні судження, були незаперечними, як і його добросовісність.

Що ж стосується оціночних суджень, цю вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції.

Рішення у справі «**Лінгенс проти Австрії**» (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 р., Серія А, №. 103, п. 46.

ЄСПЛ визнав оціночними судженнями такі висловлювання:

- «опортунізм низького ґатунку», «аморальний» і «позбавлений гідності» на адресу Федерального канцлера (справа «**Лінгенс проти Австрії**»).
- «звірі в уніформі, які кубляться повсюдно, нишком чи відкрито, в джунглях нічного життя нашого міста»; «особи, інтелектуальний рівень яких зведено до рівня немовляти...» та «дозволяючи тварюкам і садистам діяти, керуючись своїми хворобливими

фантазіями» – щодо поліції (рішення у справі *«Тортейр Тортейрсон проти Ісландії»*)

- «приховані нацисти» (в оригіналі німецькою – *Kellernazi*) щодо політика (рішення у справі *«Шарзах та «Ньюс Ферлагсгезельшафт» проти Австрії»*).
- оцінка одним журналістом методів свого колеги як «типово мафіозних» (рішення у справі *«Урбіно Родрігеш проти Португалії»* від 29 листопада 2005 р.).
- людина, яка не має «ані сорому, ні совісті» щодо губернатора (рішення у справі *«Грінберг проти Росії»* від 21 липня 2005 р., заява № 23472/03), так само як й інше висловлювання на адресу губернатора – «ненормальний» (рішення у справі *«Чемодуров проти Росії»* від 31 липня 2007 р., заява № 72683/01).
- порівняння в ілюстрованому виданні політичного діяча та його подружки з парочкою «Бонні та Клайд» (рішення у справі *«Видавниче об'єднання «Віртушфастстрел Цайтширфтен GmbH» проти Австрії»* (№ 3) від 13 грудня 2005 р., заяви № 66298/01 та 15653/02).
- вислови “страшилка”, “громкоговоритель Администрации Президента, исполняющий роль Жириновского в Украине” та інші (рішення у справі *«"Українська Прес-Група" проти України»* від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01).

Межі допустимої критики

Межі допустимої критики є ширшими щодо одних категорій осіб та звужуються пропорційно до зменшення публічності особи.

Суд вважає непереконливим аргумент Уряду стосовно того, що розголошена заявниками інформація не становила загального інтересу. Ця публікація з'явилася під час соціального конфлікту в одній з основних французьких автомобільних фірм, який широко висвітлювався у пресі; працівники вимагали підвищення зарплати, а дирекція відмовляла їм у цьому. У статті йшлося про те, що керівник фірми значно підвищив свою зарплату саме тоді, коли відмовився задовольнити вимоги своїх працівників. Вдавшись до такого порівняння у такому контексті, ця публікація зробила свій внесок у відкриту дискусію з питання, яке становило інтерес для громадськості; її метою було не намагання зашкодити репутації п. Кальве, а прагнення на ширшому тлі обговорити актуальне питання, яке цікавило громадськість. На думку Касаційного суду, комерційні питання, коли йдеться про таку публічну особу, як керівник великого підприємства, не належать до сфери приватного життя. Уряд це не заперечив.

Рішенні у справі *«Фресоз і Руар проти Франції»* (*Fressoz et Roir c. France*) від 21 січня 1999 р., Заява № 29183/95, п. 50.

Т.зв. «охолоджувальний ефект» (chilling effect)

Суд вважає, що звинувачення заявника та покарання у вигляді двох років позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій у засобах масової інформації, строком на 2 роки, призначене за наслідком судового розгляду, що тривав декілька років, могли мати «охолоджувальний ефект» для свободи вираження поглядів заявника. Не можна сказати, щоб цей ефект був суттєво пом'якшений рішенням апеляційного суду, враховуючи те, що суд підтримав обвинувачення по суті, та тим, що заявник не був покараний, принаймні частково, через процедурні причини та частково через декриміналізацію правопорушень за новим Кримінальним кодексом.

Рішення у справі **«Ляшко проти України»** (*Lyashko v. Ukraine*) від 10 серпня 2006 р., заява № 21040/02, п. 57.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Газета «Україна-Центр» проти України» від 15 липня 2010 року, заява № 15 липня 2010 року – ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 та статті 10 Конвенції, оскільки ЄСПЛ не побачив «жодних доказів того, що національні суди в своїх рішеннях забезпечили баланс між потребою захищати репутацію пана Я. та правом підприємства-заявника розголошувати інформацію, яка становить суспільний інтерес у контексті виборчих дебатів. Суди не надали достатніх підстав для того, аби порівняти пана М., який висловив дискредитуючі твердження, та підприємство-заявника, яке його опублікувало, а також для неврахування того факту, що оскаржувана інформація була широко розповсюджена до її публікації підприємством-заявником. Суди також не розглядали пропорційність втручання та той факт, що підприємство-заявник надало позивачу можливість відповісти на оскаржувану публікацію».

«Мирський проти України» від 20 травня 2010 року, заява № 7877/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції, оскільки національні суди не навели відповідних і достатніх підстав для свого висновку про те, що висловлювання, яке було приписано заявникові, мало наклепницький характер для позивачів.